

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

GÜNAY BAYRAMOVA EDİSON QIZI

“JOE WALLACE YARADICILIĞINDA VƏTƏNPƏRVƏRLİK MÖVZUSU”

İxtisas: Ədəbiyyatşümaslıq (İngilis dili üzrə)

İxtisaslaşma: Filologiya

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Elmi Rəhbər: fil.f.d,dos. Xankişiyev Nəsir Famil oğlu

Bakı - 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
I FƏSİL. CO UOLLESİN İNGİLİSDİLLİ KANADA ƏDƏBİYYATINDA YERİ	7
1.1. Co Uollesin həyat tarixçəsi, ictimai fəaliyyəti	7
1.2. Co Uollesin İngilisdilli Kanada ədəbiyyatında yeri	31
II FƏSİL. CO UOLLESİN YARADICILIĞINDA VƏTƏNPƏRVƏRLİK MÖVZUSUNUN POETİK TƏCƏSSÜMÜ	40
2.1. Co Uollesin siyasi lirikası.....	40
2.2. Co Uolles yaradıcılığında vətənpərvərlik mövzusunun inikası.....	59
NƏTİCƏ	68
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	71

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Kanada ədəbiyyatında Co Uollesin yaradıcılığı xüsusi yer tutur. O şeirlərində ictimai - siyasi hadisələri işıqlandırır. Onun ilk dövr poeziyası Rusiyada baş verən inqilaba, İspaniya hadisələrinə cavablar, Kanada zəhmətkeşlərinin çıxışları ilə həmrəylikləri və Vətən sevgisi idi.

1930-cu illərin sonlarından Uollesin lirik qəhrəmanı dəyişir, onun xarakterində müasirlik hissi, zəhmətkeş insanlarla tanışlıq kimi yeni xüsusiyyətlər üstünlük təşkil etməyə başlayır. Ümumiyyətlə, Uollesin yaradıcılığında günəşin, işığın, baharın, dumanın, qışın, qaranlığın və sairənin ənənəvi simvolik və romantik obrazları müasir məzmunla doludur.

Yaradıcılığının ilk illərində şairin şeirlərinin mövzusu nisbətən dar idi, o, bədii forma və məzmun cəhətdən də yüksək dərəcəli bədii poeziya nümunələrini hələ yarada bilməmişdi.

Co Uollesin 1945-1975- ci illərdə yaradıcılığı təsvir olunan problem-tematik dairənin genişlənməsi ilə səciyyələnir. O, qəhrəmanı əhatə edən şəraiti daha dəqiq təsvir edir, ölkəsində gedən siyasi, sosial-mədəni proseslərə diqqət yetirir və lirik qəhrəmanının daxili aləmini hər şeydən üstün tuturdu.

Tədqiq olunan dövrdə Co Uollesin yaradıcılığının mərkəzi xətti aşağıdakı mövzularla müəyyən edilir:

- a) müharibə və təcavüzə qarşı çıxış etmək,
- b) mənfəətin hökm sürdüyü cəmiyyətə xas olan pislilikləri ifşa etmək;
- c) müasir cəmiyyətdə şairin və poeziyanın nüfuzunun yüksəlməsinə çalışmaq.
- d) vətənə məhəbbət

İkinci Dünya Müharibəsi hadisələri və müharibədən sonrakı illərin mürəkkəb ictimai hadisələri şairin həyatına çox təsir edir. Şair özünü hər şeydən əvvəl mübariz kimi hiss edir, onun üçün əsas olan insan azadlığı prinsiplərinə sadıq qalırdı.

Uollesin fikrincə, yalnız sülh və demokratiya uğrunda mübarizədə Kanada xalqının birliyi güclənir.

Yaradıcılığının sonrakı illərində Uollesin dili və üslubu daha müxtəlif olur. O, deyimlərdə təxəllüslərdən geniş istifadə edir, neologizmlərə çox yer verir.

Şairin ictimai həyat hadisələrinə fəlsəfi yanaşması, onların mahiyyətinin açılması, qarşıya qoyulan problemlərin həyatiliyinə uyğunluğu, dilin aydınlığı ikinci mərhələdə realist cərəyanların aşkar artımını və dərinləşməsini ifadə etməyə imkan verir.

Co Uollesin poeziyası xəlqidir. O, dövrün azadlıq hərəkatları ilə bağlı əsl xalq arzularını və ideallarını təcəssüm etdirirdi.

Uollesin yüksək vətənpərvərlik, insanlara, hər bir ədalətə və sülhə səmimi rəğbətlə dolu yaradıcılığı Qərbin mütərəqqi baxışı tarixində müsbət hadisədir.

Tanınmış tənqidçilər Q.Qriydn, P.Eykorn, D.Kolumbo Uollesin şeirlərindəki yenilikləri, yaradıcılığının dərin milliliyi, Vətən sevgisi haqqında bəhs etmişlər. Kanada ədəbiyyatı üçün G.T.Kostenkonun Uolles epigramlarının səciyyəvi xüsusiyyətlərinin açıqlandığı, sosial pafosunun vurğulandığı əsəri mübahisəsiz maraq doğurur. Co Uollesin ingilis dilində yaradıcılığına dair tənqidi ədəbiyyatın nəzərdən keçirilməsi göstərir ki, o, kifayət qədər öyrənilməyən müəlliflərdən biridir. Buna görə də Co Uollesin yaradıcılığının tədqiq edilməsi aktual məsələlərdəndir.

Tədqiqatın obyektini və predmeti. Tədqiqatın obyektini Co Uollesin həyat və yaradıcılığının araşdırılması təşkil edir. Tədqiqatın predmeti Co Uollesin yaradıcılığında vətənpərvərlik mövzusunun tərənnümünün təhlilidir.

Tədqiqatın məqsədi. Aparılmış tədqiqatın başlıca məqsədi Co Uolles əsərlərinin ideya-tematik orijinallığını və bədii xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq, şairin bədii metodunun təkamülünü göstərmək, Uollesin lirik qəhrəmanının formalaşma xarakterini izləmək, onun milli mənsubiyyətini və demokratikliyi öyrənməkdir.

Tədqiqat işinin aşağıdakı vəzifələri nəzərdə tutur:

1. Elmi ədəbiyyatda problem ilə bağlı fikirlərin təhlilini aparmaq;
2. Co Uollesin həyat tarixçəsi, ictimai fəaliyyəti haqqında olan məlumatlara diqqət yetirmək;
3. Co Uollesin Kanada ədəbiyyatında yerini müəyyənləşdirmək;
4. Kanada ədəbiyyatında vətənpərvərlik mövzusunda yazılan əsərlərin ümumi xronikasını araşdırmaq;
5. Co Uollesin siyasi lirikasını təhlil etmək;
6. Vətənpərvərlik mövzusunun Co Uolles yaradıcılığında inikasını aşkar etmək.

Tədqiqatın metodoloji əsasları. Tədqiqatın metodoloji əsası Kanadalı şair Co Uollesin şəxsiyyəti və yaradıcılığı ilə əlaqəli vacib elmi anlayışlara əsaslanır. Qarşıya qoyulmuş vəzifələrin icrası üçün ayrı - ayrı elmi tədqiqat metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın işlənmə səviyyəsi. Dünya ədəbiyyatında şair və demokrat Co Uolles haqqında fərqli fikirlər vardır. Aparılmış araşdırmaların təhlillərinə əsasən burada əsas diqqət Co Uollesin həm siyasi fəaliyyətinin, həm də bədii yaradıcılığının tədqiq edilməsinə yönəlmişdir.

Milton Akorn (Təhrif edilmiş yaddaşda Co Uolles” (“In Wry Memoriam: Joe Wallace”) kitabında Co Uolles haqqında düşüncələrini yazıya almışdır.

J. Doyl “Kanadalı fəhlə şair: Co Uollesin həyatı və yazıları” (“The Canadian Worker Poet: the Life and Writings of Joe Wallace”) adlı məqaləsində ədibin həyatı və bədii irisi haqqında müfəssəl məlumat vermişdir.

Nəsir Xankişiyev Famil oğlu “Co Uolles (1890-1975) - Kanadalı demokrat şair” (Джо Уоллес (1890-1975) - канадский поэт-демократ) adlı namizədlik dissertasiyasını müdafiə etmişdir. Bu elmi işdə o, Co Uolles haqqında ətraflı araşdırmalar aparmışdır.

Tədqiqat metodları. Dissertasiya işində əsasən nəzəri, təsviri və müqayisə metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. İlk dəfə olaraq bu dissertasiyada əvvəllər nə Azərbaycan ədəbiyyatında, nə də xarici ədəbiyyatda xüsusi tədqiqat obyektı olmayan Co Uollesin poetik irsi sistemli şəkildə araşdırılmış və öyrənilmişdir. Bu da tədqiqatın elmi yeniliyi hesab edilə bilər.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işi Co Uollesin yaradıcılığında vətənpərvərlik mövzusunun təhlil edilməsindən ibarətdir.

Dissertasiyanın materiallarından Azərbaycanda ali təhsil müəssisələrinin xarici ədəbiyyat tarixi üzrə mühazirə kurslarında, seminarlarda, müasir Kanadanın ədəbi-mədəni və incəsənət dünyasının öyrənilməsində istifadə oluna bilər.

İşin aprobasiyası: Tədqiqat işi Azərbaycan Dillər Universitetinin xarici ölkələr ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın əsas məzmunu Kanada şairi Cou Uolles yaradıcılığından bəhs edən məqalələrdə öz əksini tapmışdır.

İşin strukturu: Dissertasiya girişdən, 2 fəsil, 4 yarım fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Mündəricat tədqiqat işinin əvvəlində verilib.

I FƏSİL. CO UOLLESİN İNGİLİSDİLLİ KANADA ƏDƏBİYYATINDA YERİ

1.1. Co Uollesin həyat tarixçəsi, ictimai fəaliyyəti

Kanadalı şair, jurnalist və məfkurəcə kommunist olan Co Uolles (Cozef Silvester Uolles) Kanada ədəbiyyatında məhdud bir nüfuza sahib idi, lakin o, Doroti Livsi və Milton Akorn kimi güclü siyasi baxışları olan daha məşhur şairlərə təsir göstərmişdir.

Doroti Ketlin Mey Livisi, (12 oktyabr 1909 - 29 dekabr 1996) 1940-cı illərdə iki dəfə “General Qubernator mükafatı”nı (“Governor General's Award“) qazanan Kanadalı şair və 1970-ci və 1980-ci illərdə “Kanadada böyük qadın yazıçı” (“Great female writer in Canada“) idi. (“General Qubernator mükafatı”nı (“Governor General's Award“) mükafatı Baş Qubernator tərəfindən çoxsaylı akademik, bədii və sosial sahələrdə xidmətləri olan şəxslərə verilən mükafatdır. İlk mükafat 1937-ci ildə bədii və qeyri-bədii janrların məhsuldar yazıçısı Lord Tvidsmuir tərəfindən hazırlanmışdı). Livisinin ilk şeirlər toplusu olan “Yaşıl küp” (“Green Pitcher”) 1928-ci ildə, o, cəmi on doqquz yaşı olanda nəşr olundu. 1956-cı ildə onun “Seçilmiş şeirləri” (“Selected Poems”) nəşr olunub. Bunlardan başqa onun bir çox şeirləri, kitabları nəşr olunmuşdur. Doroti Livsi “General Qubernator mükafatı”dan (“Governor General's Award“) əlavə bir neçə mükafatlara da layiq görülmüşdür.

Milton Ceymis Rod Akorn (30 mart 1923 - 20 avqust 1986), həmyaşıdları tərəfindən “Xalq Şairi” (“The People's Poet”) ləqəbi ilə tanınan Kanadalı şair, yazıçı və dramaturq idi. O, Şahzadə Edvard adasında (“Prince Edward Island“) anadan olub və Şarlottaunda (“Charlottetown“) böyüyüb. İkinci Dünya Müharibəsi (“World War II“) zamanı Akorn on səkkiz yaşında ordu sıralarına qoşulmuşdur. Monrealda o, ilk şeirlərindən bəzilərini siyasi jurnal olan “Yeni Sərhədlər” (“New Frontiers”)-də dərc etdirib. Akorn 1970-ci ildə “Kanada Şairləri Mükafatı”na (“Canadian Poets Award”) qazandı.

və 1976-cı ildə “General Qubernator mükafatı”na (“Governor General's Award“) layiq görülüb. O,1986-cı ilin iyulunda infarkt keçirdiyi üçün xəstəxanaya yerləşdirilir. Akorn 20 avqust 1986-cı ildə doğulduğu Şarlottaun (“Charlottetown“) şəhərində ürək xəstəliyi və şəkərli diabetlə bağlı ağırlaşmalar səbəbindən vəfat etmişdi.

Cozef Silvestr Uolles 1890-cı il oktyabr ayının 29 - da Torontoda (“Toronto“) səyahətçi, satıcı Tomas Uolles (“Thomas Wallace“) və Meri (Polli) Redmondun (“Mary (Polly) Redmond“) yeddi övladının dördüncüsü olaraq anadan olub. O, valideynləri haqqında “Parlaq sfera” (“A Radiant Sphere“) kitabının əvvəlində yazır ki: “İrland əsilli atam Britaniya İmperiyasının əleyhdarı idi, anam dünyagörüşünə görə demokrat idi” [25, p.5].

Co yeddi yaşında olarkən anası doğuş zamanı vəfat edib. Bundan sonra atası ailəsini Yeni Şotlandiyaya (New Scotland) aparıb. 1894-cü ildə Tomas Uolles ikinci dəfə ailə həyatı qurub. O, Elizabet Biddinqton (Elizabeth Biddington) adlı xanımla evlənib.

Bu ikinci xanım əri səyahətdə olarkən uşaqlara qarşı səhlənkar və kobud davranırdı, Co Uolles xatirələrinin birində yazırdı: “Əllərimdə çoxlu yaralar yaranmışdı. O, mənim yanağımdan elə bərk vurmuşdu ki, həmin yerdən qan axmışdı və ona görə hələ də yanağımda kəsik izi var” [15, p.3].

Co bu zülümlərə dözməyib on bir yaşında evdən qaçmışdı. Bu zaman isə atası problemlı uşaqlar haqqında ictimaiyyətin fikirlərinə inanaraq oğlunu bir il müddətində Oğlanlar üçün Müqəddəs Patrik Katolik Evi (St. Patrick's Catholic Home for Boys) adlı islahxanaya göndərirdi.

İyirminci əsrin sonlarında cəmiyyət bu cür qurumların problemlı uşaqları islah etmək əvəzinə onları dələduzluğa, mənfi əməllərə daha da çox təşviq etdiyinin qənaətinə gəlmişdi. Ancaq bu kimi fikirlərin olmasına baxmayaraq, Uolles əksinə Müqəddəs Patriksdə (St. Patrick's) olduğu müddətdə orada olan insanların və ümumi

mühitin onda xoş təəssürat yaratdığını xatırlayaraq yazırdı: “Mən əsasən gecəqondulardan olan oğlanlarla tanış oldum. Onlar yandırmaq, oğurluq etmək, avaralıq etmək və hər cür bu kimi xırda cinayətlər üçün orada idilər, amma mənim üçün onlar da digər oğlanlar kimi idilər, yəni yaxşı idilər, demək olar ki, heç biri qəddar deyildi” [21, p.35].

Gənc Co Uolles, xüsusən də akademik və yaradıcılıq yollarında əhəmiyyətli vədlər verirdi. İslah müəssisəsini tərk etdikdən sonra ailəsi ilə birlikdə Şimali Sidneyə (“North Sydney”) köçdü və burada ibtidai sinifi və orta məktəbi bitirdi. İbtidai məktəbdə onun şeir sevgisi bir müəllimin Lonqfellovun “Hayavata” (“Hiawatha”) əsərini oxumasından sonra yaranmışdı. Tezliklə o, özünü şeir yazmaqda sınağa başlamışdı. Təxminən, 1910-cu ildə o, Müqəddəs Françis - Xavier Universitetinə (St. Francis-Xavier University) daxil olmuşdu. O, burada iki il təhsil almış və bu müddətdə tələbə ədəbi jurnalı olan “Xaverian” (“Xaverian”) üçün şeirlər yazaraq istedadını inkişaf etdirmişdi. Lakin, bəzi davranışlarına görə o, universitetdən xaric olunmuşdur.

Uollesin iş həyatı o qədər də yaxşı deyildi. Nəhayət, böyük qardaşı Frank onu Amerika poçt sifarişi üzrə Beynəlxalq Yazışma Məktəblərində (American mail-order International Correspondence Schools) satıcı kimi işə düzədir. Uollesə görə, əvvəlcə o, “bu işdən uğur əldə etmək üçün çox tənbel və çox qorxaq idi” [24, p.67]. Amma tezliklə Co işə başladı və 1911-ci ildə Halifaks bölgəsi üzrə müdir təyin olundu.

Co Uolles universitet günlərindən ictimai problemlərlə bağlı çıxış və müzakirələrdə fəal iştirak etmiş və “Yeni Şotlandiya gənc kişilərin liberal klubu”nun (New Scotland Young Men's Liberal Club) üzvü olaraq siyasi natiq kimi ad çıxarmışdı. Bu baxımdan onun söyləri o qədər uğurlu olmuşdu ki, o, hətta Vilfrid Loriyerin diqqətini cəlb edə bilmişdi. Lakin, onun siyasi maraqları dəyişirdi. Onun oxuduqları arasında sosial və siyasi islahatlara dair Henri Corcun “Tərəqqi və

yoxsulluq” (Progress and poverty) kimi kitabları da var idi ki, bu da onun iqtisadi problemlərin birgə həllinə meylini aydınlaşdırmağa kömək etmişdi.

Co Uolles 1914-cü ildən başlayaraq Halifaksta çıxan və tezliklə beynəlxalq tirajla ən nüfuzlu Kanada əmək jurnallarından birinə çevrilən həmkarlar ittifaqı nəşri olan “Kanada dəmiryol fəhlələri” (Canadian railway workers) jurnalına hər ay məqalələr yazmağa başlamışdı.

Bir müddət Uollesin həyatı adi, normal istiqamətdə davam etdi. 1915-ci ildə o, Tereza Doroti (Dot) Qranvillə (Therese Dorothy (Dot) Granville) evləndi. Onların bu nikahdan dörd övladı dünyaya gəldi. Uolles hərbi xidmətdən kənarlaşdırıldıqdan sonra 1916-cı ilə qədər qiyabi məktəbdə işləməyə davam etdi, qardaşı Frank onu yeni biznesinə, “Uolles reklam xidməti” nə (Wallace Advertising Service) götürdü. Uolles 1933-cü ilə qədər bu sahədə fəaliyyətini uğurla davam etdirmişdir.

1920-ci ildə Liberallardan istefa verən Uolles əvvəlcə “Halifaks sosialist fəhlə Partiyası” na (Halifax Labour Party), sonra əyalət təşkilatına, daha sonra isə milli “Kanada fəhlə Partiyası” na (Canadian Labour Party) qoşuldu. Həmin il keçirilən əyalət seçkilərində o, müəyyən qədər səs topladı və Halifaks seçki dairəsində onuncu yeri tutdu.

Uolles bir neçə Yeni Şotlandiya yazıçısı, xüsusən də jurnalist Endryu Merkel, şair Kennet Lesli və yazıçılar Çarlz Bryus və Robert Norvudun da daxil olduğu qrupunun üzvləri ilə əlaqələr qurmuşdu. Lakin, Uollesin radikallığı tezliklə dostlarını üstələmişdi. 1922-ci ildə “Fəhlə Partiyası” (Labour Party) yeni yaradılmış “Kanada Fəhlə Partiyası” (Worker's Party of Canada) ilə birləşdi. “Kanada Fəhlə Partiyası” “Kanada Kommunist Partiyası”nın (“Communist Party of Canada”) ictimai cəbhəsi idi və 1921-ci ildə təsis toplantısında mövcud siyasətinə uyğun olaraq gizli təşkilat kimi yaradılmışdır.

Co həmçinin Ottava və Montrealda “Kanada Fəhlə Müdafiəsi Liqası”nın (“Canadian Labour Defence League”) təşkilatçısı kimi çalışmışdır [21, p.39].

“Kanada Fəhlə Müdafiə Liqası” A. E. Smit tərəfindən qurulan və onun tərəfindən rəhbərlik edilən hüquqi müdafiə təşkilatı idi. Liqa 1925-ci ildə tətıl edən fəhlələrin təqiblərdən qorunmasına həsr olunmuş vətəndaş hüquqları təşkilatı kimi fəaliyyət göstərirdi. Qrup Beynəlxalq Qırmızı Yardımın Kanada filialı (Canadian affiliate of International Red Aid) idi.

“Beynəlxalq Qırmızı Yardım”ı “Kommunist İnternasionalı” (“Communist International”) (Üçüncü İnternasional (“Third International”) kimi də tanınan Kommunist İnternasionalı 1919-cu ildə Sovet İttifaqının rəhbərlik etdiyi dünya kommunizmini müdafiə edən beynəlxalq təşkilat idi.) tərəfindən yaradılmış beynəlxalq sosial xidmət təşkilatı idi. Təşkilat 1922-ci ildə “beynəlxalq siyasi Qırmızı Xaç” (“international political Red Cross”) kimi fəaliyyət göstərmək, bütün dünyada radikal “sınıf müharibə”li (“class war”) siyasi məhbuslara maddi və mənəvi yardım göstərmək məqsədilə yaradılıb.

Uolles ailə həyatında çox çətinliklər yaşamışdı. 1925-ci ildə onun beş yaşlı qızı vəfat etdi; 1927-ci ildə isə həyat yoldaşı vəfat etdi. 1928-ci ildə o, Qreys Berdsli (Grace Beardsley) ilə evlənsə də, onların bu izdivacı qısa müddətdən sonra ayrılıqla başa çatmışdır.

1933-cü il əyalət seçkilərində Uolles, Birləşmiş cəbhədən Halifaks Mərkəzinə namizədliyini irəli sürdü, lakin çox az səs topladı.

Uollesin kommunist yazıçı kimi karyerası ciddi şəkildə partiyanın milli həftəlik qəzeti olan “Fəhə”nin (“Worker”) səhifələrində müntəzəm olaraq şeirlər, xəbərlər və redaksiya məqalələr çap etdirdiyi zaman başladı.

1940-cı ildə Makkenzi Kinq (Mackenzie King) kommunist fəaliyyətlərini faktiki olaraq qeyri-qanuni edən “Müharibə Tədbirləri” aktını (“War Measures act”)

işə saldıqda, Uolles və yüzdən çox digər solçu fəal həbs edilərək həbs düşərgələrinə göndərildi. Uolles 8 mart 1941-ci ildən 1942-ci ilin oktyabrına qədər həbsdə oldu [6, p.81].

Uolles həbsxanada qaldığı müddətdə şəxsi və siyasi həyatından bəhs edən şeirlər yazdı və onun ilk şeirlər toplusu olan “Gecə Bitdi” (“Night Is Ended”) (1942) nəşr olundu. Kitabı kanadalı şair E.J. Pratt nəşr etdirdi.

E.J. Pratt həyatının çox hissəsini Toronto şəhərində keçirən kanadalı şair idi. O, “Titanlar” (“Titans”), “Dəmir qapı” (“The Iron Door: An Ode”), “Ruzvelt və Antinoe” (“The Roosevelt and the Antinoe”), “Bir çox əhval-ruhiyyə” (“Many Moods”), “Titanik” (“The Titanic”) və sairə şeirlərin müəllifidir.

Uolles daha sonra Torontoda çalışaraq müharibəni dəstəkləmək üçün təlim keçdi və burada ittifaqın təşkilinə kömək etdi. Müharibədən sonra xəstəxanada baxıcı kimi işə düzəldi.

1952-ci ildə o, “Yeni sərhədlər” (“New Frontiers”) ədəbi jurnalının yaradılmasına köməklik göstərdi və redaksiya komitəsinin ilk üzvlərindən biri kimi fəaliyyətə başladı. Jurnal beş il fəaliyyət göstərdi. Bu müddət ərzində o, həmçinin tənqidçi Nortrop Frayinin dediyinə görə, “bəzən çətinliklə”, bəzən də “eynilə aydın və dəqiq” və “kapitalist dünyasına marksist baxışın bariz gücünü nümayiş etdirdiyi” “Bütün Qardaşlarım” (“All My Brothers”) (1953) adlı kiçik bir şeirlər toplusunu nəşr etdirdi. Bundan başqa bir kiçik kolleksiya, “Salam Bacı, Salam Qardaş!” (“Hi Sister, Hi Brother!”) (1956) adlı şeirlər toplusunu da nəşr etdirdi.

Herman Nortrop Frey 20-ci əsrin ən nüfuzlu kanadalı ədəbiyyatşünası və ədəbiyyat nəzəriyyəçisi idi. O, Şerbruk şəhərində anadan olmuş, Nyu-Brunsvik ştatının Monkton şəhərində böyümüşdü. Valideynləri: Herman Edvard Frey və Ketrin Maud Hovard idi. Herman Nortrop Frey ailənin üçüncü övladı olub. Frey 1947-ci ildə nəşr olunan “Qorxulu simmetriya” (“Fearful Symmetry”) adlı ilk kitabı

nəticəsində beynəlxalq şöhrət qazanıb. 1974-1975-ci illərdə o, Harvard Universitetində professoru idi. 1991-ci ildə vəfat etdi və Toronto şəhərindəki qəbiristanlıqda dəfn edildi. Frey 2018-ci ildə “Milli Tarixi Şəxsiyyət” (“National Historic Person“) adına layiq görülüb.

1957-ci ilin əvvəlində Uolles Sovet İttifaqına və Çin Xalq Respublikasına səfər etdi və on ay orada qaldı. O, poeziyasının tanındığını və qiymətləndirildiyini gördü. 1958-ci ildə Moskvada onun əsərlərinin antologiyası nəşr olundu. 1960-cı ildə vətəninə qayıtdı, 1963-cü ilə qədər orada qaldı və 1964-cü ildə orada başqa bir kitabı nəşr olundu. Onun kitabları həm ingilis, həm də rus dillərində minlərlə tirajla çap edildi.

1968-ci ildə Uolles Vankuverə köçdü. 1 dekabr 1975-ci ildə ürək tutmasından vəfat etdi.

1981-ci ildə “Tərəqqi kitabları” (“Progress Books”) onun əsərlərinin “Co Uollesin əsərləri” (“Joe Wallace Poems”) adı ilə nəşr etdirdi.

2010-cu ildə onun iki şeiri (“Beş guşəli ulduz” (“The Five Point Star”) və “Bütün qardaşlarım gözəldir” (“All My Brothers Are Beautiful”) Brayn Trehernin “Kanada Poeziyası: 1920-1960” (“Canadian Poetry: 1920-1960”) adlı antologiyasına daxil edilmişdir.

Onun bəzi şeirlərinə, o cümlədən “Ey sevimli torpaq” (“O Lovely Land”) və “Saman hazırlamaq” (“Making Hay”) şeirlərinin sözlərinə musiqi bəstələnmişdir. İlk şeirlərdən biri olan “Fəhlənin səsi” (“The Voice of the Worker”) şeirinin də sözlərinə musiqi bəstələnmiş, folklorşünas Riçard Makkinnon tərəfindən ifa edilmiş, “Polad, kömür və etiraz mahnıları” (“Songs of Steel, Coal and Protest”) CD-ə daxil edilmişdir.

Dr Riçard Makkinnon Keyp Breton Universitetində “Kanada Qeyri-Maddi Mədəni İrs” (“Canadian Intangible Cultural Heritage”) üzrə Birinci dərəcəli Tədqiqat

Mərkəzinin keçmiş direktorudur. Onun tədqiqat maraqlarına şifahi ənənələr, musiqi, dil, maddi mədəniyyət və yerli memarlıq daxil olmaqla, Atlantik Kanada mədəniyyətinin bütün aspektləri daxildir. O, Yeni Voterfordda böyüyüb, qardaşı və dostları ilə qruplarda çıxış edirdi. O, Keyp Breton Universitetində (Cape Breton University) ən müasir rəqəmsallaşdırma laboratoriyası və professor-müəllim heyəti, alimlər, bakalavr tələbələri tərəfindən istifadə edilən “Rotari Musiqi Performansının Təhlili Otağı”nı (“Rotary Music Performance Analysis Room”) özündə birləşdirən tədqiqat mərkəzi olan “Keyp Breton Araşdırmaları Mərkəzi”nin (“Cape Breton Research Center”) təsisçi direktorudur.

Co Uollesin poeziyası, 1977-ci ildə Milton Akornun elan etdiyi kimi, “adətən pis, lakin bəzən tamamilə ruhlandırıcı idi” [16, p.38-43].

Şeirlərdən ibarət beş cildlik kitabların müəllifi olan Uolles, demək olar ki, bütün həyatı boyunca “Kanada Kommunist Partiyası”nın (“Communist Party of Canada”) üzvü olmuşdur. O, həmçinin Kanadanın üç əsas kommunist qəzeti olan “Fəhlə” (“Worker”) (1922-1936), “Gündəlik döyüş” (“Daily Clarion”) (1936-39) və “Kanada Tribunası” (“Canadian Tribune”) (1940-75) daxil olmaqla bir neçə dövrü nəşrin müxbiri və yazarı idi. Aktiv kommunist olmaqla yanaşı, Uolles bütün həyatı boyu “Roma Katolik Kilsəsi”nin (“Roman Catholic Church”) praktik üzvü olaraq qaldı onun dini və siyasi əqidəsi arasındakı qarşılıqlı əlaqə yazılarının çoxunda da öz əksini tapmışdır.

Uolles Kanadada “Kommunist Partiyası”nın (“Communist Party”) üzvlərindən kənarda çox az tanınsa da, o, 1950-ci illərdən 1975-ci ildə ölümündən xeyli sonraya qədər Şərqi Avropa və Çində yəqin ki, ən məşhur kanadalı şair idi.

XX əsrin əksər modernist poetik inkişaflarına biganə qalaraq, o, ədəbi forma və dil haqqında təsəvvürlərini on doqquzuncu əsr Britaniya, Amerika və İngilis-Kanada ənənələrindən götürmüşdü. Ən çox sevdiyi xarici ölkə şairləri Henri Vadsvors

Lonqfello və Robert Börns idi. Kanada poeziyası üzrə o, Arçibald Lampman, Aleksander Mak Laçlan və Peter Mak Artur kimi şairlərin və onların Vilson Mak Donald kimi iyirminci əsr təqlidçilərinin əsərlərinə üstünlük verirdi. O, hətta İrvinq Leyton, F. Skott və Doroti Livisi kimi solçu siyasi modernistlərinin işinə soyuq yanaşırdı. Bununla belə, o, beynəlxalq nüfuzuna görə, Kanada ədəbiyyatı tarixində tez-tez göz ardı edilən ənənəyə verdiyi töhfəyə görə diqqətə layiqdir və Akorn qeyd etdiyi kimi, onun poeziyası bəzən “tamamilə ilhamlanmış” ola bilərdi.

Uollesin 4 iyul 1923- cü ildə “Fəhlə” (“Worker”) qəzetindəki ilk şeiri olan “Oyan!” (“Awake!”), Kanada fəhlələrinin zəhməti ilə qazandıqlarına sahib çıxmaları üçün həyəcanverici çağırışıdır [28, p.93]:

Now deliverance comes at last,
The world is locked in the struggle vast:
Rise to your Russian comrades' call,
Masters are nothing! Men are all!

Tərcüməsi:

İndi qurtuluşun növbəsi gəlir,
Dünya mübarizəyə tam kilidlənir:
Rus yoldaşlarınızın çağırışına qalxın,
Ağalar heç kimdir! Fəhlələr hər kim!

1924 -ci il 9 fevralında nəşr edilən “Bundan yaxşısı!” (“Better That!”) fəhlə sinfinin itaətkarlığının eyni tonunu çatdırır. Şeir, 1923-cü ildə üsyan etdiyinə görə həbs edilmiş “Keyp Bretondakı Birləşmiş Mədən Fəhlələri Birliyi”nin (“United Mine Workers' Union in Cape Breton”) katibi C. Maklaçlanın xəyali sözlərinə dramatik bir monoloqdur. Kanada hakimiyyət orqanlarının hazırda “bolşevizmə” qarşı mübarizədə

istifadə etdiyi əsas ittihamlardan biri idi. Şeirin üç misrasının birincisində itaətsizlik qeydi var [28, p. 15]:

The judge's words
 May pound my ears
 Like a devil dancing
 On a drum:
 But better that
 Than woman's tears
 For children starved,
 And I stay dumb!

Tərcüməsi:

Hakimin sözləri
 Qulaqlarımı tuta bilər
 Şeytan rəqsi kimi
 Baraban üzərində:
 Amma daha yaxşıdır
 Ac qalmış uşaqlar üçün,
 Qadının göz yaşlarından
 Və mən lal qalırım!

Onun “Fəhlə” (“Worker”) qəzeti üçün yazdığı məqalələr “Kanada İstehsalçılar Assosiasiyası” (“Canadian Manufacturers' Association”) və Yeni Şotlandiyadakı (“Nova Scotia”) kömür mədən sənayesində iş şəraitinin ifşası, Maklaçlan ilə müsahibəsindən ibarət idi.

Lakin Uollesin 1925-ci ildə beş yaşlı qızının qəfil ölümü, iki ildən sonra həyat yoldaşının ölümü, 1928-ci ildə Qreys Berdsli ilə tələsik ikinci evliliyi və bu evliliyin tezliklə ayrılıqla başa çatması onun həyatına və peşəkar fəaliyyətinə təsir etmişdi. Təcrübəli bir katolik olan Uolles boşana bilməmişdi.

1933-cü ildə işgüzar həmkarlarının və müştərilərinin siyasi fəaliyyətinə qarşı artan müqaviməti ilə o, reklam agentliyini tərk etmək məcburiyyətində qalmışdı.

Torontoda bir məqalədə o, “Həyatımda ilk dəfə işsizəm” dedi. Amma sonra o, dərhal ifadəsinə düzəliş etdi: “Xeyr, bu, həqiqət deyildir: əsl həqiqət ondan ibarətdir ki, mən on yeddi il və daha çox müddət ərzində işsiz idim. İndi həyatımda ilk dəfə iş tapdım” [21, p.39].

1930-cu illərdə gənc yazıçı Morli Kallaqan da siyasi radikalizm və onun dindar katolikliyi üçün zəruri gördüklərini uzlaşdırmağa çalışdı. Nəhayət, F.Vattın qeyd etdiyi kimi, Kallaqan bu uzlaşmanı insanlara qeyri-şəxs sosial qüvvələrin məcburiyyətləri daxilində öz xilasları üzərində nəzarət ölçüsünə imkan verən fərdiyyətçilik konsepsiyasını təkmilləşdirməklə həyata keçirdi.

Uollesin ilk məqsədi 1933-cü il əyalət seçkilərində J.B. Maklaçlanın başçılıq etdiyi Kommunistlərin dəstəklədiyi “Birləşmiş Cəbhə Partiyası” (“Communist-backed United Front Party”) adından Halifakxda bir yer üçün namizəd olmaq idi. Sonra Kommunist Partiyası (“Communist Party”) onu Ottavaya işsizliklə bağlı konfransa nümayəndə kimi göndərdi.

Üç il Ottavada və Monrealda “Kanada Fəhlə Müdafiə Liqası” (“Canadian Labour Defense League”) ilə birlikdə çalışdı, Tim Bakın və digər həbsdə olan kommunist liderlərin azad edilməsi üçün lobbicilik etdi. Monrealda o, özü kimi kommunist nəşrlərinə məqalələr və şeirlər yazdıran iyirmi beş yaşlı Doroti Livisi ilə tanış oldu. Əslində, bir müddət poeziyaya olan bağlılığı geridə qalmış kimi görünürdü: indi onun əsas yazıları sinfi ədalət və “Fəhlə Müdafiəsi Liqası” (“Labour

Defense League”) üçün “Kütləvi müdafiə” (“Mass Defense”) kimi polemik broşürlər, eləcə də solçu və kommunist mətbuatında dərc olunan məqalələrlə bağlı idi. 1936-cı ildə o, yeni qurulan “Gündəlik döyüş” (“Daily Clarion”) partiya qəzetində yazmaq üçün Torontoya köçmüşdü.

Reklam işini tərk etdikdən sonra ilk tam ştatlı işində Uolles həftədə on üç dollar məbləğində maaş alırdı. Kiçik redaktor kimi onun vəzifələrinə bədii məqalələr, yenidən yazı işləri və “Qazanılacaq Dünya” (“A World to Win) (1937-ci ildə “Sətirlər arasında” (“Between the Lines”) olaraq dəyişdirilib) başlıqlı yazısı daxil idi. Kommunist qəzetlərinin əksəriyyətinin ingilis dilində yazılmasına sərt bürokratik üslub mane olurdu, yəqin ki, qismən Avropa inqilabi yazılarının, xüsusən də tərcümədə qeyri-təbii görünən rus dilindən təsirlənmişdi.

“Gündəlik döyüş” (“Daily Clarion”) qəzetinin redaktorları məşhur qəzet formatı və danışıq dili ilə kütlələrə çatmağa can atırdılar. Uolles yazılarında avtobioqrafik ritorik yazılarla çıxış etdi, çox vaxt uşaqlığına, ögey anasından məruz qaldığı zorakılığa və ya öz övladlarından uzaqlaşmasına istinad etdi. O, bir qədər uydurma bir şəkildə uşaqlıqda yaşadığı zorakılıq ilə ümumən dünyada baş verən zorakılıq cərəyanı arasında analogiya tapmağa çalışırdı . Bir dəfə (10 may 1938) o, hətta qəddar ögey anasını Mussolini və Hitlerə bənzətmişdi.

Sonradan müharibə və siyasi böhran tüğyan etdiyi bir vaxtda faktiki olaraq bütün kommunist nəşriyyatlarının, o cümlədən “Gündəlik döyüş” (“Daily Clarion”) qəzetinin fəaliyyəti dayandırıldı. Əsasən partiya üzvlərindən ibarət həftəlik “Kanada tribunası” (“Canadian Tribune”) “Gündəlik döyüş” (“Daily Clarion”) qəzetini ilə əvəz edildi. Səlahiyyətlilər “Kanada tribunası” (“Canadian Tribune”) qəzetinin fəaliyyət göstərməsinə icazə verdilər, lakin 1941-ci ilin əvvəlində Co Uolles də daxil olmaqla ən görkəmli kommunist jurnalistlərdən bəzilərinə təzyiqlər başladı.

1938-1939-cu illərdə nasist Almaniyasının Şərqi Avropaya genişlənmək hüququnda israr etdiyi bir vaxtda, Mussolininin italyan legionları Efiopiyanı və Yaponiyanı işğal etmişdi. Asiyada imperial suverenlik iddialarını zorla irəli sürdü və Frankonun faşist legionları İspaniyanın seçilmiş hökumətinə meydan oxuyurdu.

Liberal, solçu və digər siyasi meyilli yüzlərlə kanadalı kimi, Uolles də İspaniyadakı münaqişədən çox təsirlənmişdi. Franko Papanın nüfuzunu və dəstəyini iddia etsə də, Uollesin kommunisti onun katolikliyindən üstün idi və o, İspaniya respublikasının müdafiəsi üçün öz əsərləri və məqalələri ilə kəskin çıxış etdi. Hətta könüllü olaraq müharibə müxbiri olaraq cəbhəyə yolandı [2, p.56].

1941-ci ilin iyununda Almaniyanın Rusiyaya hücumu Hitler-Stalin paktını ləğv etdi və Rusiya indi Almaniyaya qarşı müharibədə Kanadanın müttəfiqi olduğu üçün kanadalı kommunistləri həbs etmək üçün heç bir əsas yox idi. Hökumət məhkumları azad etmək işini gecikdirirdi. Uolles və başqaları Torontonun Don həbsxanasından Petavavadakı ordu bazasına, sonra yenidən Kvebek ştatının Halle şəhərindəki istifadəsiz həbsxanaya köçürüldü və daha bir il həbsdə saxlandı.

Əlli yaşlarında olmasına və sağlamlıq problemlərindən əziyyət çəkməsinə baxmayaraq, Uolles əsirlikdə dözümlü nümayiş etdirdi. İngilis məmurunun Petavava düşərgəsinə baxış keçirməsi zamanı komendant Uollesin daxmasındakı məhbusları “yad planetli düşmənləri” adlandırdı. Uolles dedi ki: “Biz yad planetli düşmənlər deyilik”. “Biz Kanada anti-faşistləriyik. Bu sözüə görə o, nizam-intizam pozuntusuna yol vermiş oldu və təkadamlıq kameraya salındı. Bu da məhbusların etirazına səbəb oldu və həmin etiraz yalnız əsgərlər çağırıldıqda və etirazçılar dağılmadığı təqdirdə atəş açmaq əmri verildikdə sona çatdı [19, p.42].

Uolles 1942-ci ilin oktyabrında azad edildikdən qısa müddət sonra onun kamera yoldaşı jurnalist Miç Saqo Uollesin ilk kitabının nəşrini təşkil etdi.

“Gecə bitdi” (“Night is Ended”) kitabında onun həbs düşərgəsindəki təcrübələrinə əsaslanan bir sıra şeirləri, həmçinin də bir neçə il əvvəlki şeirləri toplanıb. İlk reklam olaraq cilddən bir parça 1942-ci il noyabrın 7-də “Kanada Tribunası”nda (“Canadian Tribune”) çap olundu. Əlyazma, kitaba ön söz yazan E.J. Pratta da göndərilib.

Uollesin “döyüşkən” şeirləri, Braunun dediyinə görə, “həddindən artıq ritorik və canlı deyildi, lakin aydınlığı ilə çox vaxt heyranedicidir” [2, p.120].

Siyasi cəhətdən mühafizəkar olan “Şənbə gecəsi” (“Saturday Night”) jurnalı Braunun tərifini təkrarlayaraq, Uollesi “yüksək fərqlənmə və nailiyyət şairi” kimi təsvir etdi və Kanada hökumətinin Kanada vətəndaşlarına qarşı siyasi təqib etməsindən qəzəbləndiyini bildirdi.

Həbsxana sözləri, “arzular və fantaziyalar” və siyasi mövzular üzrə bölmələrə bölünən “Gecə bitdi” (“Night Is Ended”) şeirlər kitabı Uollesin 1942-ci ildən əvvəlki poeziya karyerasına ümumi baxışı təqdim edilir. Braun qeyd edir ki, kitabın əsas güclü tərəfləri onun daha çox şəxsi poeziyasındadır. “Şairin təkadamlıq hücrədə həbsinə münasibətinin qısa, təsirli ifadəsi necə yüksək, nə qədər genişdir [28, p.45]:

My prison window is not large,
Five inches high, six inches wide,
Perhaps seven.
Yet it is large enough to show
The whole unfettered to and fro
Of heaven.

Tərcüməsi:

Mənim dustaqxanamın kiçikdir pənəcərəsi,
Beş düym hündürlüyündə, altı düym enində,

Bəlkə də yeddi.

Hər zülmü görmək üçün elə bu da bəs edir,

Dünyanı görməyə yəqinki yetər.

Cildin adından da göründüyü kimi, “Gecə bitdi” (“Night Is Ended”) şeirlərinin çoxu kapitalist cəmiyyətinə qəzəbli hücumu deyil, daha yüksək sosial ədalətə və şəxsi əsaslandırılmaya sönük bir inamı təmsil edir ki, bu da dolayısı ilə Uollesin Roma Katolik inanclarına uyğun gəlir. Uolles xristianlığa və radikal siyasətə ikili bağlılığı ilə Kanada yazıçıları arasında unikal deyildi. “Yeni Şotlandiya balıqçı günləri”nin (“New Scotland Fishing Days”) həmkarı Kennet Lesli də eyni şəkildə 1930 və 1940-cı illərdə yaradıcı enerjisinin çox hissəsini sosializm ilə Baptist inancları arasındakı uyğunluğu izah etməyə həsr etmişdir.

Lakin, Uollesin məsələyə yanaşması daha sadə idi. Onun siyasi və dini inanclarının uzlaşması ilk dəfə 16 sentyabr 1944-cü il tarixli “Kanada Tribunası”nda (“Canadian Tribune”) çıxan “Katoliklər və Kommunistlər” (“Catholics and Communists”) şeirində açıqlanır. Şən bir ritm və qafiyədə o, bu inancların sadəcə olaraq eyni döyüşçü inqilabi inancın müxtəlif formaları olduğunu təkid edir [29, p.61]:

St. Thomas More (to prove my point

I bring two famous men in)

Utopia's author, now anoint,

Would be at home with Lenin.

Tərcüməsi:

Sübut etmək üçün mən də özümü,

İki məşhur haqda açdım sözüümü.

Tomas Mor vaxtında mumyalansaydı,
Yəqin ki, Lenintək evdə olardı.

Hətta “Gecə bitdi”nin (“Night Is Ended”) şeirləri Braunun “döyüşkən” adlandırdığı ruhla dolu olanda belə, siyasi zəfər mənəvi və romantik idealların şəxsi reallaşması və uzlaşması baxımından ifadə olunur.

A people in arms, we fight on as one,
The flame of the future is inside us!
While the glorious dead march on ahead,
And the women we love beside us [31, p. 48].

Tərcüməsi:

Silahlı bir xalq kimi biz birlikdə döyüşürük,
Gələcəyin od-alovu içimizdədir!
Şərəfli ölüm özü bizdən öndə gedərkən
Sevdiyimiz qadınlar da böyrümüzdədir.

Uolles sakitcə həbsxanadan çıxıb müharibə dövründən iş dünyasının qaranlıqlarına doğru getdi. Sərbəst buraxılma aktları, şərti olaraq məhkumlardan müharibə söylərini dəstəkləməyi və Kommunist Partiyasının (Communist Party) fəaliyyətindən çəkinməyi əxz edən sənədləri imzalamağı tələb edirdi .

Alovlı bir antifaşist olan Uolles birinci şərti həvəslə qəbul etdi. Təlimini başa vurduqdan sonra müharibə zamanı Torontoda “Ferranti elektrik” (“Ferranti electric”) şirkətində dəzgahçı kimi çalışmağa başladı. Amma, siyasi ideologiyasını bir kənara atmaq onun üçün o qədər də asan olmadı və işlədiyi yerdə həmkarlar ittifaqının təşkilinə köməklik göstərərək polisin təqibinə məruz qalma riskini aldı. 1944-cü ildə

o, həm də “Tribuna” (“Tribune”) üçün yazı yazmağa başladı, baxmayaraq ki, o, Kommunist Partiyasının fəaliyyətində formal olaraq iştirak etmədi, çünki “Tribuna” qanuni olaraq partiyadan asılı deyildi, müstəqil idi.

1946-cı ildə Kanadada hərbi sənaye ləğv edildikdə, Uolles fabrikdəki işini itirdi. Jurnalist kimi özünü təmin edə bilməyən Uolles, xəstəxanada baxıcı işlədi və bununla da reklam menecerindən kasıb bir insana çevrildi. Sadiq bir kommunist kimi Uolles dəyişikliklərdən məmnun olduğunu bildirdi. O, 1960-cı ildə söyləyirdi ki: “Səkkiz il əllərimlə işlədim,” Bu, mənim üçün alçaldıcı təcrübə deyildi. Mən hiss etdim və indi də hiss edirəm ki, şair əl əməyi ilə məşğul olmalıdır. Ona bütün insanlarla görüşmək şansı verilməlidir. O, ümumiyyətlə şair olmaq istəyirsə, kütlə ilə yaşayıb, işləməlidir” [3, p.68].

Bununla belə, şair olmaq həm də redaksiya və nəşriyyat infrastrukturuna, eləcə də oxucu kütləsinə çıxış tələb edirdi. Müharibə dövründə poeziya “Fəhlə -Tərəqqi Partiyası”nın (“Labour-Progressive Party”) prioritetləri siyahısında yüksək yer tutmasa da, 1940-cı illərin sonlarında vəziyyət yaxşılaşmağa başladı. 1947-ci ildə tarixçi Stenli B. Ryerson, jurnalist Uilyam Morris və yazıçı Marqaret Feyrli kimi üzvlərin təşəbbüsü ilə partiya incəsənət fəaliyyətini təşviq etmək yollarını araşdırmaq üçün Mədəniyyət komissiyası (“Cultural commission”) yaratdı. Bu təşəbbüslərin nəticələri arasında 1952-ci ildə Marqaret Feyrlinin redaktoru və Co Uollesin redaksiya komitəsinin üzvü olduğu “Yeni Sərhədlər” (“New Frontiers”) adlı ədəbi jurnalın yaradılması da var idi.

Jurnalın nəşri beş il davam etdi. Məhdud tirajlı bir sənət jurnalı üçün, xüsusən də 1950-ci illərin Kanadasının mədəni cəhətdən laqeyd atmosferində heç də nəzərəcarpacaq bir ömür sürmədi. Bu illər ərzində “Yeni sərhədlər” (“New Frontiers”) Uollesin şeirlərinin iki yeni toplusunu nəşr etməklə yanaşı, onu bütün ölkə üzrə mütaliələrə və tanıtım turlarına və Şərqi Avropaya mədəni səfərlərə

göndərdi. İyirmi iki qısa şeirdən ibarət ilk, nazik, lakin nəfis nəşr olan “Bütün Qardaşlarım” (“All My Brothers”) (1953) II Dünya Müharibəsində ölənlər üçün elegiyalar olsa da, mövzu və təsvir baxımından “Gecə bitdi” (“Night Is Ended”) əsərindən daha nikbin idi və ABŞ-da Rozenberqlərin edam edilməsi kimi kapitalist ədalətsizliyinin son nümunələrinə etiraz edən şeirlər (“Gecədə bir fəryad” (“A Cry In the Night”!)) idi.

Uollesin qocalma şüuruna və xoşbəxtliyin əlçatmazlığına əsaslanan daha çox daxili aləmə nəzər şeirlər də var idi. “Səhər tezdən” (“Early In the Morning”) və “Saman hazırlamaq” (“Making Hay”) kimi digər şeirləri də gənclik sevincini və coşqunu ifadə edirdi.

Uolles 1950-ci illərin ortalarında Kanadanın ən görkəmli kommunist yaradıcı yazıçısı idi. Beləliklə, o, 1954-cü ilin yayında “Yeni sərhədlər” (“New Frontiers”) tərəfindən təşkil edilən və redaktor Marqaret Feyrlinin rəhbərlik etdiyi Rumıniya, Macarıstan və Polşaya mədəniyyət turuna daxil olmaq üçün edilmiş seçim idi. Feyrli sonradan “Yeni sərhədlər” (“New Frontiers”) məqaləsində qeyd etdiyi kimi, ziyarətçilər, xalq respublikalarında teatr, xalq yaradıcılığı muzeyləri və irs memarlığının bərpası vasitəsilə öz ölkələrinin ənənəvi mədəniyyətlərini qoruyub saxlamaq söylərindən heyran qaldılar. Bu “keçmişə ehtiram”, “vətən sevgisi, sülh həsrəti və sosializm üçün çalışmaq həvəsi” ilə birləşərək fəhlə sinfində həyat təcrübəsi olan Uolles üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb etməli idi.

Kanada mədəni ənənələrin bu cür yüksək səviyyədə təqdim olunmaması məyusluq hissi doğururdu. Uolles də Macarıstanda katolikliyin hələ də çiçəkləndiyini görüb təəccübləndi və sevindi. O, “Yeni sərhədlər” (“New Frontiers”) üçün həm kilsənin, həm də partiyanın maliyyələşdirdiyi sülh hərəkatının tərəfdarı ilə görüşün hesabatını yazdı.

Bütün işlərində olduğu kimi, onun ən uğurlu əsərləri də bəzi qısamüddətli, lakin təəccüblü qarşılaşmalar və ya müşahidələr haqqında qısa fikirlərdir. Məsələn, o, “Çin ordusunun qızı” (“Chinese Army Girl”) şeirini yazmasına səbəb 1954-cü ildə Buxarestdə Çindən gələn gənc bir ziyarətçinin coşqun Avropa rəqsinə qoşulmasını seyr edərkən ilhamlanması idi. Şeir gəncliyin canlılığını, məsumluğunu və beynəlxalq harmoniyaya dair utopik baxışın sevincini bir araya gətirir və onları inqilabi mübarizənin qaranlıq fonunda yerləşdirir. Uolles deyir ki, qızın hərəkətlərindəki “zarafat və məhəbbət” onu “inanılmaz edir”.

In spite of recollection

How recently

How decently

How long she danced with death [27, p.92].

Tərcüməsi:

Qəlbində xoş xatirələr,

Gözündə böyük ümid,

Ləyaqətlə, inamla

Gör nə vaxtdır bir gözəl

Ölümlə rəqs eyləyir.

1957-ci ilin yanvarında Uolles iki ölkənin yazıçılar birliklərinin dəvəti ilə Sovet İttifaqına və Çin Xalq Respublikasına on aylıq səfərə çıxdı. “Tribuna” (“Tribune”) seriyasında dərc olunan “Yolumda” (“On My Way”) başlıqlı reportajlarında göstərdiyi kimi, bu səfər qismən mədəniyyət turu, qismən də xəstələnən altmış yaşlı şair üçün bayram müalicəsi idi. Yanvarda Kanadadan yola düşərək qışı və yazı Moskvadan kənarda yazıçıların tətillərində və Qara dəniz sahilindəki kurortda

keçirdi, yayda Çinə, sonra isə payızda Rusiyaya qayıtdı. Moskvada o, Böyük Teatrda Qlinkanın “Lüdmila” (“Ludmilla”) operasının tamaşasına baxsa da, orada musiqidən çox, zəhmətkeş ictimaiyyətin bu mədəniyyətə olan həvəsindən xeyli təsirlənmişdi.

Paytaxtda da o, Yazıçılar Birliyinin tərcüməçilər şöbəsinin sədri Samuel Marslakin tərcümələrində “Ədəbiyyat qəzeti” (“Literary Gazette”) da bəzi şeirlərinin dərc olunmasını görməkdən məmnun idi. Yerli Yazıçılar Birliyi də ona səmimi qonaqpərvərlik göstərdi, lakin o, ironik şəkildə qeyd etdiyi kimi, Kanada səfirliyinə nəzakətli səfərə gedəndə çox gözəl qarşılandı.

Mart ayında o, Moskva yaxınlığındakı Yazıçıların İstirahət Evinə (Writers' Rest Home), sonra Qara dəniz sahilində - Soçidəki sanatoriyada məskunlaşdı və Rusiyada mövcud olan, demək olar ki, dəbdəbəli pulsuz səhiyyə xidmətini Kanadadakı müəssisələrlə müqayisə etdi.

May ayında o, şair Henri Uodsvort Lonqfelloya həsr olunmuş konfransda çıxış etmək üçün Moskvaya qayıtdı. O, bir sıra opera və konsertlərə, o cümlədən qonaq olan başqa bir kanadalı Qlenn Qouldun ifasına dəvət edildi. İyunun sonunda o, Çinə uzun bir qatar səyahətinə çıxdı və 2 iyulda Pekinə çatdı. Burada o, görkəmli şəxslərə, o cümlədən “Uzun mart” (“Long March”) veteranlarına təqdim edildi. Bu yaxınlarda Çində nəşr olunan şeirlər toplusu ilə Yazıçılar Birliyi tərəfindən böyük həvəslə qarşılandı. Avqust ayında o, köhnə dostu Miç Saqonun musiqili səhnəsində onun “Saman hazırlamaq” (“Making Hay”) şeirinin tamaşasının nümayiş olunduğu illik gənclər festivalında iştirak etmək üçün Rusiyaya qayıtdı. Nəhayət, oktyabrın sonunda o, öz evinə döndü.

Bütün səfər Uolles üçün həyəcanverici bir təcrübə oldu. “Mənim indi Nepalda, Cənubi Afrikada, İsraildə, Yunanıstanda, Argentinada, Seylonda unudulmaz dostlarım var, və onların hamısı SSRİ-də görüşüblər”- deyə, o yazırdı.

Ən sevindirici nəticə onun Çində, Rusiyada və digər Şərqi Avropa ölkələrində məşhur olması və yazılarının bütün dünyada Marksist İnqilabçı dairələrdə (In Marxist Revolutionary circles) tanınması idi.

1958-ci ilin əvvəlində, vətənə qayıtdıqdan qısa müddət sonra Moskvadakı Xarici Dillər Nəşriyyatı Uollesin şeirlərinin antologiyasını, o cümlədən yeni əsərini, üstəgəl onun əvvəllər nəşr olunmuş bütün cildlərindən seçmələri və “Qızıl əfsanə”ni (“The Golden Legend”) nəşr etdi. Yeni cildin rus və çin dillərindəki nəşrləri ingilis dili ilə eyni vaxtda çıxdı.

1957-ci ildə “Yeni Sərhədlər”in (“New Frontiers”) bağlanmasıdan sonra Uollesin ingilis dilində olan ilk yeni kitablarının hamısı Sovet İttifaqında nəşr olundu və Kanadada yaşadığı müddətdə onun əsərinin heç bir yeni nəşri çap olunmadı. Onun xaricdə nəşr olunan kitablarının heç biri Kanadada kommunist mətbuatından kənarında nəzərdən keçirilməmişdir. Lakin 1950-ci illərin sonlarına qədər Uolles Kanadada yazı yazmaq perspektivləri ilə tamamilə ruhdan düşmüşdü. O, “Qızıl əfsanə”nin (“The Golden Legend”) müqəddiməsində qeyd edirdi ki: bütün ingilisdilli ölkələrdə poeziya “itirilmiş sənətə” çevrilib, “çünki şairlər adi fəhlələr üçün deyil, şairlər, tənqidçilər, peşəkar ziyalılar üçün yazır” [6, p.90].

O, həmişəki kimi qəti olaraq inanırdı ki, poeziyanın məqsədi kasıb insanları Qərb kapitalizminin çəkişmələrlə dolu, tamahkarlıqla idarə olunan cəmiyyətlərindən qat-qat yaxşı dünyanın mümkünlüyünə inamla ruhlandırmaqdır, lakin 1958-ci ildə belə bir dünya yaratmaq perspektivləri Şimali Amerikada qaranlıq görünürdü.

“Yeni sərhədlər”(“New Frontiers”) qəzetinin bağlanması və digər kanadalı nəşirlərin Uollesin işləri ilə məşğul olmaq istəməməsi, Kanadanın Cozef Makkarti və Con Foster Dallesin Birləşmiş Ştatlarını sıxışdıran fanatik anti-kommunizmlə yoluxduğu 1950-ci illərin sonundakı Soyuq Müharibə atmosferini əks etdirirdi.

Ancaq buna baxmayaraq, Uolles Kanadada partizan dairələri xaricində tanınmağa davam etdi. 1957-ci ildə F.V.Vatt tərəfindən “İngilis-Kanada ədəbiyyatında radikalizm” (“Radicalism in English-Canadian Literature”) adlı əsaslı doktorluq dissertasiyasında ölkənin yetişdirdiyi “ ölkənin yeganə sarsılmaz sadıq və əsl proletar şairi” kimi tərifləndi [32, p.95].

1960-cı ildə Uolles Con Robert Kolumbonun Toronto Universitetinin tələbə qəzeti üçün mü sahibəsinin mövzusu oldu. Kolumbo onun sağlamlığına biganə olduğunu, “köhnə evin zirzəmisində... Torontoda dərəyə baxan iki zəif qızdırılan otaqda” yaşadığını görmüşdü.

Kolumbonun söhbət etdiyi Uollesin sakit təvazökarlığının arxasında Şərqi Avropa və Çində şöhrəti Norman Bethundan heç də geri qalmayan kanadalı dayanırdı. Kolombonun məqaləsi Kanada Forumunda yenidən çap olundu.

Lakin ədəbi şöhrətdən tam həzz almaq üçün Uolles kommunist ölkələrinə nəzər salmalı idi. 1960-cı ilin yazında o, yenidən Sovet Yazıçılar İttifaqı tərəfindən “məhdudsuz istirahət və işləmək” üçün dəvət olunduğu Rusiyaya növbəti səfərinə başladı .

Uolles növbəti iki ili Rusiyada, əsasən Moskvada keçirdi, buradan vaxtaşırı mühazirələrə, oxu turlarına, istirahət müalicələrinə və tətillərə başladı.

1965-ci ildə Moskvada onun şeirlərinin yeni nəşri olan “Parlaq sfera” (“A Radiant Sphere”) nəşr olundu. Bu cildə “Qızıl əfsanə”də (“The Golden Legend”) təqdim olunan şeirləri, eləcə də bəzi yeni şeirləri və “Lenin Moskvada yatır” (“Lenin Lies Asleep in Moscow”) elegiyası kimi köhnə əsərlərindən də bir neçəsi daxil idi.

“Parlaq sfera”nın (“A Radiant Sphere”) ən mühüm bölməsi on bir sovet şairinin əsərlərinin ingilis dilinə şeir tərcümələri toplusu idi. Uolles rus dilində nə oxuya, nə də danışa bilmirdi, lakin başqaları tərəfindən hazırlanmış tərcümələrinə baxaraq, o, rus poetik düşüncəsini sadə ingilis idiomlarına və adi formalara daxil edən sözlər

hazırladı və bu, Norsrop Frayının diqqətəlayiq bacarığını müşahidə etdiyini bir daha təsdiq etdi. Onun seçdiyi şeirlərin bir neçəsi döyüşkən siyasi mövzulardan bəhs edirdi, lakin əksəriyyəti Andrey Voznesenskinin “Dağ bulaqları” (“Mountain Springs”) variantından bu parçada olduğu kimi romantik sevgi və ya təbiətin lirik ifadələri idi [28, p.87]:

A mountain girl
 Comes to a fountain
 Falling near
 Flicking her heels
 Like a forest deer
 Dips and quaffs
 Slips and laughs
 Under a cascade of water
 Dances the mountain's daughter

Tərcüməsi:

Dağ qızı
 Fəvvarəyə gəlir
 Yaxın düşərək
 Dabanlarını çırpır
 Meşə maralı kimi
 Su şələləsi altına
 Sürüşür və gülür
 Su şələləsi altında
 Dağın qızı rəqs edir.

1960-cı illərin ortalarında Uollesin əsəri Rusiyada böyük məşhurluq qazandı və tez-tez ingilis dili dərslərində, eləcə də ədəbiyyatşünaslıqda istifadə olunurdu. 1966-cı ildə Sovet İttifaqındakı məşhur statusunun əlaməti olaraq, SSRİ ilə Kanada arasında açan lüks Puşkin laynerində Sovet hökumətinin qonağı oldu.

Kanadada isə onun yazıları və reputasiyası kommunizmə qarşı davam edən düşmənçilikdən əlavə, yeni mənfi amillərə məruz qaldı. Amerika Birləşmiş Ştatlarından və başqa yerlərdən anti-qurum, anti-müharibə ritorikası ilə həyəcanlanan gənc nəsil radikal düşüncə və ifadə modelləri üçün yeni istiqamətlər axtarırdı. Köhnə siyasi partiyaların ideologiyalarından məyus olan daha çox gənc dünyanın siyasi və ekoloji perspektivləri ilə bağlı qəzəblərini və kədərlərini ifadə etmək üçün antirasional, romantik, özbaşına davranış formalarına müraciət edirdilər. Uollesin dərin emosionallığını rok və neo-folkda obyektivləşdirməyə çalışan yeni nəsil üçün düşüncəli sözləri və satirası getdikcə daha çox yersiz görünürdü.

1968-ci ildə Uolles qocalar evində yaşamaq üçün Vankuverə köçdü. Bununla belə, o, həm yazılarını, həm də səyahətlərini davam etdirdi. Ölümündən cəmi bir il əvvəl sonuncu dəfə Sovet İttifaqına səfər etdi. 1975-ci ilin yanvarında Rusiyadan qayıtdıqdan qısa müddət sonra Vankuverdə Alan Safarik və Doroti Livisi ondan müsahibə aldı. O, həyatından məmnun olduğunu və marksist inqilabın son qələbəsinə inamını davam etdirdiyini göstərdi. Ancaq başa düşdüyü kimi, o, yeni dövrü görməyəcəkdi. 1975-ci il dekabrın 1-də infarkt keçirdi və həmin gün Vankuver xəstəxanasında vəfat etmişdir.

Göründüyü kimi, Co Uollesin həyatı çox keşməkeşli olmuşdur. Buna baxmayaraq onun əsərləri hələ də dünya şeirsevərləri tərəfindən rəğbətlə qarşılır, sevilir və oxunur. Dünya ədəbiyyatının öyrənilməsi müstəvisində Co Uollesin yaradıcılığına həsr olunmuş bu tədqiqat işi də Co Uolles yaradıcılığına bəslənilən sevginin və rəğbətin bariz nümunəsidir.

1.2. Co Uollesin İngilisdilli Kanada ədəbiyyatında yeri

Kanada ədəbiyyatı yerli xalqlar və xarici mənşəli xalqlar tərəfindən İngilis, Fransız, yerli dillər və Qal dili kimi bir çox başqa dillərdə yaradılmış çoxmədəniyyətli bir ölkənin ədəbiyyatıdır. Kanada yazıçılarına təsirlər həm coğrafi, həm də tarixi baxımdan genişdir.

Əsasən ingilis dilində yazılsa da, yerli xalq ədəbiyyatı son illərdə inkişaf edib və bir çox fərqli şifahi ənənələrə, dillərə və mədəni təcrübələrə əsaslanır. Son onilliklərdə Kanada ədəbiyyatı digər ölkələrdən gələn insanların güclü təsiri altında olmuşdur. 1980-ci illərdən bəri Kanadanın etnik və mədəni müxtəlifliyi onun ədəbiyyatında açıq şəkildə əksini tapıb, onun ən görkəmli yazıçılarının bir çoxu etnik azlıq kimliyinə, ikiliyə və mədəni fərqlərə diqqət yetirirlər.

Kanada ədəbiyyatı tarixində Çarlz G. D. Roberts, Arçibald Lampman, Bliss Karman, Dulkan Kempbell Skott və Uilyam Uilfred Kempbell də daxil olmaqla, indi “Konfederasiya şairləri” (“Confederate poets”) kimi tanınan bir qrup şair 1880-1890-cı illərdə məşhurlaşdı. Təbiət aləmini ilham mənbəyi seçən bu şairlər özlərinə məxsus tərzdə yeni əsərlər yazıblar. Isabella Valansi Krovford, Frederik Corc Skott və Fransis Şerman da bəzən bu qrupla əlaqələndirilir.

Bu dövrdə E. Paulin Conson və Uilyam Henri Drummond məşhur şeirlər yazırdılar.

L. M. Montqomerinin “Yaşıl Qeyblzdən olan Anna” (“Anne of Green Gables”) romanı ilk dəfə 1908-ci ildə nəşr olunub. O, təxminən 50 milyon nüsxə ilə satılıb və dünya üzrə ən çox satılan kitablardan biridir [20, p.69].

1915-1925-ci illər arasında Stiven Likokun (1869-1944) əsərləri dünyada ən çox satılan əsərlər sırasında idi. O, satirik yazıçı idi. Onun ən məşhur bədii kitabı “Kiçik bir şəhərin günəşli eskizləri” (“Sunshine Sketches of a Little Town”) 1912-ci ildə nəşr olundu.

Kanadanın Birinci Dünya Müharibəsindən sonrakı ən məşhur üç romançısı H.MakLennan (1907 - 1990), V.O. Miçell (1914-1998) və Morli Kallaqan (1903-1990) idi. MakLennanın ən məşhur əsərləri “Barometr yüksəlir” (“Barometer rising”) (1941) və “İki təklik” (“Two solitudes”) (1945), Kallaqan isə “Mənim sevgilim kimi” (“Such is my beloved”) (1934) və “Cənnətdə daha çox sevinc” (“More joy in heaven”) (1937) əsərləri ilə məşhurdur. Miçelin ən çox sevilən romanı “Küləyi kim gördü”dür (“Who has seen the wind”).

Leonard Koenin “Gözəl itirənlər” (“Beautiful Losers”) (1966) romanı bir rəyçi tərəfindən “Kanadada indiyə qədər yazılmış ən üsyankar kitab” kimi dəyərləndirilib[6]. Bununla belə, karyerasına böyük əhəmiyyət kəsb edən bir şair kimi başlamasına baxmayaraq, Koen, bəlkə də, beynəlxalq izləyiciləri olan bir xalq müğənnisi və mahnı müəllifi kimi tanınır.

Kanadalı yazıçı Ferli Moşat “Heç vaxt ağlama canavar” (“Never cry wolf”) (1963) əsəri və General Qubernator tərəfindən mükafata layiq görülmüş “Çöllərdə itdi” (“Lost in the Barrens”) (1956) adlı uşaq kitabı ilə məşhurdur.

İkinci Dünya Müharibəsindən sonra Mavis Qallant, Mordesev Riçler, Norman Levin, Marqaret Laurens və Irvinq Layton kimi yazıçılar daha əvvəl F. R. Skott, A. J. M. Smit və MakQill Fortnaytli ilə əlaqəli başqaları tərəfindən təqdim edilən Kanada ədəbiyyatına modernist təsiri əlavə etdilər. Bu təsir əvvəlcə geniş şəkildə qiymətləndirilmədi. Məsələn, 1958-ci ildə Norman Levinin “Kanada məni yaratdı” (“Canada Made Me”) [17, p. 28] səyahətnaməsi, ölkənin acı şərhini təqdim etdi, geniş şəkildə rədd edildi.

1967-ci ildən milli hökumət nəşriyyatlara ayrılan maliyyəni artırdı və ölkə daxilində çoxsaylı kiçik mətbuat orqanları fəaliyyətə başladı [22, p.39].

Kanadanın ən məşhur uşaq yazıçıları L. M. Montqomeri və Monika Haqisdır.

Co Uollesin yaradıcılığı XX əsrə aiddir. Antologiyalardakı bir neçə şeirlərindən başqa, Uollesin bütün əsərləri öləndən sonra çapdan çıxmışdı. 1981-ci ildə “Tərəqqi Kitabları” (“Progress Books”) “Co Uollesin şeirləri” (“Poems of Joe Wallace”) adı altında seçilmiş nəşrləri hazırlandı. Köhnə günlərdə olduğu kimi, bir neçə qeyri-kommunist tənqidçilər onun bir şair kimi məharətini və siyasi ideallarının səmimiliyini nəzakətlə bəyan etdilər, lakin kitab sağlığında rəhbərlik etdiyi kiçik, qərəzli Kanada oxucu qrupundan daha geniş auditoriyaya çatmadı.

Uollesin “şöhrət qazana bilməməsi onun lənətə gəlmiş günahı idi” deyə Milton Akorn şikayətlənmişdi. “O, yaxşı şeirlər nəşr etdi, bəziləri heyretləndirici idi; lakin onların çoxu o qədər pis idi ki, oxucular onun haqqında bir daha eşitmək istəmədilər” [16, p.90].

Akorn, Uollesin uğursuzluğu haqqında qəti fikrə gələ bilmirdi, çünki o, xaricdə şöhrət qazanmışdı, lakin onun Kanadadakı etinasızlığı, şübhəsiz ki, tənqid olunmaması ilə əlaqədar idi.

Uollesin şeirlərinin əksəriyyətində 19-cu əsrin poetik ustadları tərəfindən sevilən qapalı formalardan istifadə edilmişdir. Onun şeirləri adətən qafiyəli **aabb və ya abab** dördlüləri şəklində düzülürdü. O, əsərlərində müxtəlif ölçülərdən və qafiyə nümunələrindən istifadə etmişdi və bir neçə dəfə hətta sərbəst şeir yazmağa da cəhd etmişdi. Lakin o, heç vaxt poetik formanı təcrübə üçün çevik material kimi düşünməmişdir. O, “Qızıl əfsanə”yə (“The golden legend”) yazdığı ön sözdə qeyd etdiyi kimi, şairlər, tənqidçilər və “peşəkar ziyalılar” üçün yazmaq istəmədiyini üçün yeni ədəbi növlərin əksəriyyətini rədd etdi. Onun hədəf auditoriyası fəhlə sinfinin oxucusu idi və onun şeirləri bilərəkdən belə oxucuların nəsilləri üçün poeziya formalaşdıran məktəb şeirlərini xatırladır.

Hələ 1920-ci illərdə, Uolles öz şeirlərini “Fəhlə”də (“Worker”) yenidən çap etməyə başlayanda, onun XIX əsrin ədəbi modellərinə sədaqəti, Kanada yazıçılarını

canlandırılan gənc şairlər tərəfindən arxaik kimi qiymətləndirildi. Bütün karyerası boyunca, 1940-cı illərin sonu və 50-ci illərin əvvəllərində Raymond Souster, Luis Dudek və başqaları Amerika post-modernizmini Kanadaya daxil edərkən və 1960-70-ci illərdə Uolles yeni poetik normalara əhəmiyyət vermədi.

Bundan əlavə, Uolles poetik karyerası boyunca bir neçə şairlə ünsiyyət qurmuşdur. Onun Kommunist Partiyasının yazıçı qruplarından kənar Kanada ədəbi dairələri ilə heç bir əlaqəsi yox idi. O, poeziyaya da modernist dəblərə zidd olaraq öz yolu ilə getdi və bəzi oxucuların köhnə dəb hesab etdiyi zahirən sadə və sadələvh qapalı şeir formalarına üstünlük verdi.

Pratt kimi, Uolles də çox sirli və subyektiv ola bilərdi, xüsusən də tez-tez etdiyi kimi, ideologiyasını avtobioqrafik eyhamla qarışdırdıqda. Lakin Prattın tarixə, sosial tərəqqiyə, insan mənəviyyatına və istehzaya dair mürəkkəb baxışları Uollesin katoliklik və fəhlə sinfi inqilabına olan inancının sadə qarışığından çox uzaq idi. Bütövlükdə o, poetik ifadələrinin sadə və aydın olmasına üstünlük verirdi. Onun fikrincə, dilin və poetik texnikanın fəlsəfi dərinliyi və ya mürəkkəbliyi, sadəcə olaraq dəbli olmaq cəhdləri idi [27, p.180]:

Hətta Marksizmə marağı olan şairlərin, o cümlədən Uollesin tanıdığı və bəyəndiyi şairlərin ona təsiri az idi. Doroti Livisi və Milton Akorn, partiyanın gənc üzvləri olarkən Uollesin musiqi və sadə xalq dilinə olan hörmətini bölüşdülər, lakin poetik forma və məqsəd haqqında daha müxtəlif anlayışlara keçdikcə, Uolles onların yazılarına marağını itirdi.

Akorn qeyd edib ki, “O, qafiyəsi olmayan şeirləri inkar edirdi. Hətta fikirləşirdi ki, nəyisə qafiyə edə bilsə, mütləq şeirdir” [16, p.42].

Belə bir fikir Uollesin əsərini həvəskarlığın parodiyası, onun “Həkim Betyununn dastanı”nda (“Saga of doctor Bethune”) olduğu kimi qafiyəli formalara çevrilmiş diskursiv cizgilərin sadəcə oxunması kimi səsləndirə bilər [29, p.63]:

Our land with many kinds of wealth is blessed
 Beyond the Ophirs Solomon possessed.
 Yearly our prairies yield their flowing gold.
 Not far beneath lie lakes of wealth untold

Tərcüməsi:

Çoxlu sərvətlərə malik torpağımız bərəkətlidir
 Ofirs Süleymanın sahib olduğundan kənarda.
 Hər il çöllərimiz fontan vuran qızıllarını istehsal edir.
 Yaxınlarda saysız-hesabsız sərvət gölləri axır.

Amma onun qafiyələri satirik məqsəd, uyğun obraz və aydın musiqi hissi ilə birləşdirildikdə, “Yer üzündə sülh” (“Peace on Earth”) şeirində olduğu kimi nəticələr daha uğurlu olur [29, p.53]:

Bu o demək deyil ki, Uolles poeziyası yalnız siyasi məqsədlə əlaqələndirildikdə uğurlu ola bilərdi. Digər kommunist şairlər kimi o, siyasi məqsədin əsas olduğunu fərz etməklə başladı. Lakin o, tezliklə başa düşdü ki, siyasi məqsəd hər şeyi əhatə edən ideal ola bilər.

1930-cu illərdə Doroti Livisi poeziya karyerasına Uolles kimi təbliğat şeirləri yazmaqla başladı. Lakin 1940-cı illərin əvvəllərində o, əmin oldu ki, poetik baxışın düzgün istiqaməti zahirdə deyil, daxildir və şairin siyasi dünya ilə bağlı düzgün mövqeyi ondan uzaqlaşmaqdır. Bu inanclar onun formal və dilçilik nəzəriyyəsinə artan marağı ilə birləşərək partiyani tərk etmək qərarına səbəb oldu.

1952-ci ildə Vankuverdə kommunistlərin təşkil etdiyi mədəniyyət konfransında o, “Rəssam üçün azadlıq özünü tanımaq zərurətidir” dedi [15, p.13].

Uolles isə əmin oldu ki, şairin siyasətə qayğısı ilə hər şeyə qayğısı arasında heç bir ziddiyyət yoxdur, çünki hər şey insan halının bir hissəsidir. Rəssam heç nədən üstün deyil, bütün insan subyektlərinə, o cümlədən şəxsi hislərə, eləcə də iqtisadi siniflərin toqquşmasına bərabər diqqət yetirir.

Şair bir çox Sovet ölkələrində olmuşdu. Rusiyada baş verən inqilabi hadisələr onu dərinlən narahat edirdi, o, şeirlərində yeni ictimai-siyasi hadisələrin yaranması şəraitində insanların mənlük şüurunu əks etdirməyə çalışırdı.

Onun “Malivka” (“Maleyevka”) 1961-1962-ci illərdə Rusiyada uzun müddət qaldığı müddətdə yazılmışdır [24, p. 152]:

I'll never walk in these woods again
 A bird may flutter from tree to tree
 But I shall not hear and I shall not see
 A leaf descend from a birch tree crown
 And a ray of sunlight circle it down
 The tidy pine with its needles sew
 The path I made in the long ago
 But I shall not hear and I shall not see
 And only my words remember me.

Tərcüməsi:

Mən bir daha bu meşələrdə gəzməyəcəyəm
 Bir quş ağacdən ağaca uça bilər
 Amma mən eşitməyəcəyəm və görməyəcəyəm
 Bir yarpaq ağcaqayın budağından düşür
 Və günəş işığının şüası onun ətrafında dövrə vurur
 Səliqəli şam iynələri ilə tikir

Çoxdan çəkdiyim yolu
 Amma mən eşitməyəcəyəm və görməyəcəyəm
 Və yalnız sözlərim məni xatırlayar.

Bu şeirin zərif tonu Milton Akornun başqa bir müşahidəsini xatırladır: “Utopik baxışlara sadıq olan şair Uollesin poeziyası kədər və ölümlə bağlıdır. Bu onun yaradıcılığının əvvəlindən başlayır və şübhəsiz ki, tez-tez itkilərindən təsirlənir, həm də onun fərdi vəziyyətinə olan narahatlığını və kədərini əks etdirir, nə onun xristian, nə də kommunist inancı bu qısa şeirdə müraciət etdiyi kimi bunu tamamilə aradan qaldıra bilməz” [16, p. 41].

O, kiçik bacısına ünvanladığı bu qısa şeir belə deyir [25, p.161]:

Where are you going, Greta Marie?
 Up the stairs the stars to see.
 When you see them you won't see me -
 Step up slowly, Greta Marie.

Tərcüməsi:

Hara gedirsən, Qreta Meri?
 Ulduzları görmək üçün pilləkənlərə qalx.
 Onları görəndə məni görməyəcəksən -
 Yavaş-yavaş qalx, Qreta Meri.

Lakin Uollesin sevimli poetik mövzuları daha çox ictimai suallar doğurdu. “Sakko və Vanzetti'dən (“Sacco and Vanzetti”) (1927) “Cəsur yeni İspaniya” (“O brave new spain”) (1936) və “Kuba” (“Cuba”) (1960), həmçinin “Biz Uzun müddət zəhmət çəkdik” (“We've Laboured Long”) (ölümündən qısa müddət əvvəl yazılmış)

şairlərində Uolles beynəlxalq fəhlə sinfinin iqtisadi istismara və zülmə qarşı mübarizəsindən narahatlığını ifadə etmişdi. Onun daha çox şəxsi lirikasında olduğu kimi, bu məcrada yazılan poeziya da müəllifin duyğularının səmimiyyətindən və gücündən müəyyən qədər uğur qazanır.

Norsrop Frey Uollesin yaradıcılığına dair rəylərindən birində qeyd edir ki, “haradan gəldiyindən asılı olmayaraq” “Şeirimizdə riyakarlığa qarşı həqiqi qəzəb və nifrət tonunu canlı saxlamaq ən vacibdir”. Bəzən Uollesin qəzəb və nifrətinin gücü diqqətsiz ritm və qafiyə və ya diksiya ilə zəifləyir. Lakin ən qısa şəkildə bu, son dərəcə təsirli olur” [4, p,17].

Şübhəsiz ki, inamın səmimiyyəti poetik gücün zəmanəti deyil, lakin bu, hətta ən çox təriflənən Kanada şairlərinin yaradıcılığında heç də həmişə aydın görünməyən dəyərli elementdir. Uollesin poeziyasının tonu istər qəzəbi, istər kinayəni, sevincini, istər kədərini, istərsə də məmnunluğunu ifadə etməsindən asılı olmayaraq həmişə orijinaldır, çünki o, həmişə səmimi bağlılıqdan ilhamlanır. 1957-ci ildə Uollesin portretini çəkən Berkir Ferli yazırdı: “O, böyük dahi idi, amma o, nəyinsə tərəfdarı idi ki, bu da şairdə pis bir şey deyil” [8, p.22].

Onun müdafiə etdiyi səbəb bir çox insanlar tərəfindən pislənilirdi və ölümündən sonra bir çoxları tərəfindən rədd edildi. Bununla belə, onun bu işə sədaqətinin idealist, hətta uzaqgörən keyfiyyəti var idi ki, bu da Co Uollesin həyat və yaradıcılığına bir çox şairlərin həmişə qazana bilməyəcəyi bir keyfiyyət bəxş edir. Co Uollesin fəlsəfəsi marksizm ideyaları çərçivəsindən kənara çıxır. Co Uollesin bədii yaradıcılığında güclü realizm var. Onun yaradıcılığının yetkin dövründə realist meyllərin güclənməsi izlənilir.

Kanada ədəbiyyatının tanınmış mütəxəssisi Alisa İvanova Qolışeva Uolles yaradıcılığının qotik üslubunun əsas mövzularını müəyyən etmiş, onun estetik idealının konkretliyini göstərmişdir.

Co Uollesin yazdığı şeirlərindəki misraların sadəliyi, mövzu rəngarəngliyi, şairin beynəlmiləçiliyi, Vətənə sevgisi, insana inamı diqqəti cəlb edir. Co Uollesi dərinədən narahat edən, onun yaradıcılığını canlı edən, şeirlərinə xüsusi təravət verən Vətəninə olan dərin məhəbbəti və Kanada xalqının gələcəyidir. Onun ilk dövr poeziyasının əsas mövzusu Kanada zəhmətkeşlərinin çıxışları və Vətən sevgisi idi. Uollesin yaradıcılığında İkinci Dünya Müharibəsi mövzusu xüsusi yer tutur.

Beləliklə, ingilisdilli Kanada ədəbiyyatında Co Uollesin xüsusi yeri vardır. Onun ən təsirli lirikalarından bəziləri siyasi dünyanın çox arxa planda olan sadə ifadələridir.

Co Uollesin poeziyası ölkədə təkcə oxucular arasında deyil, həm də ədəbiyyatşünaslar arasında maraq doğurmuşdur. Onu yaradıcılığına çoxlu sayda məqalələr və elmi-tədqiqat işləri həsr olunmuşdur.

Uollesin satirik misraları ədəbiyyatşünasların baxış sahəsindən kənar qaldığından, yaradıcılıq metodu, dili, ədəbi-bədii irsi bu günə qədər hələ də ətraflı və əhatəli araşdırma gözləyir.

II FƏSİL. CO UOLLESİN YARADICILIĞINDA VƏTƏNPƏRVƏRLİK MÖVZUSUNUN POETİK TƏCƏSSÜMÜ

2.1. Co Uollesin siyasi lirikası

Co Uolles yaradıcılığının ikinci dövrünə (1945-1975) mövzu dairəsinin genişlənməsi və progressiv ideyaların daha aydın ifadəsi xasdır. Bununla belə, yeni aktual mövzuları araşdıraraq, şair hələ yaradıcılığının əvvəlində qoyduğu sual və problemlərə tez - tez qayıdır. İndi o onları yetkin şair mövqeyindən həll edir, zamanın nəbzini tutaraq, obyektiv aləmin saysız- hesabsız problemləri içərisindən ən aktuallarını seçməyi və onları poetik baxımdan dərk etməyi bacarır. Onun şeirlərinin dili asan və ağılabatan, fikirlərin ifadəsi daha dəqiq və yığcam olmağa başlayır.

Co Uollesin yaradıcılığının araşdırılan dövrü aşağıdakı mövzular ilə ifadə olunur:

- Müharibə və aqressiya əleyhinə çıxış, sülhün qorunması siyasətinin təsdiqi;
- Silahlanmanın əleyhinə protest, dünya xalqlarının azadlığı və qarşılıqlı anlayışına çağırış;
- Kapitalist quruluşunun tənqidi
- Müasir həyatda şair və poeziyanın yeri mövzusu.
- Vətənpərvərlik mövzusunun təqdimatı

Kanada ictimai həyatında İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı illər böyük hadisələr ilə zəngindir. Kanada xalqının azadlıq uğrunda apardığı mübarizənin intensiv inkişafı ilə qeyd olunmuşdur.

İngiltərədən öz müstəqilliyini qorumağa can ataraq, yerli və eyni zamanda burada öz mövqelərini bərkitməyə çalışan Amerika imperializminin caynaqlarından çıxmağa var qüvvəsini sərf edirdi.

Təbiidir ki, bütün bunlar ədəbiyyatda öz əksini tapmaya bilməzdi. “Bədii ədəbiyyatda, - Con Vir qeyd etdiyi kimi, - hər şeydən gözəl millətin qəlbi əks

olunmuşdur, milli xarakterin çoxtərəfliliyi və dərinliyi daha geniş açıqlanmışdır, xalqın qarşısında duran problemlər, onun istəyi, mübarizəsi və inkişafı göstərilmişdir”.

İngilisdilli Kanada ədəbiyyatının problematikasi müharibədən sonrakı illərdə vahid və əsas bir istiqamətdə - milli mədəniyyətinin müstəqilliyinə yönəldilmiş hərəkdə formalaşmışdır. Daxili və xarici siyasətin gərginləşməsi ilə əlaqədar olaraq ölkənin ədəbiyyatında vətəndaş mövzusunun çiçəklənməsi baş verir. Karter yazır ki: “Kanada nəsr və nəzmi indi daha güclüdür, bizim milli varlığımızın etirafı əvvəllərdə olduğundan daha çox dərəcədə ifa olunur”. Bu geniş ictimaiyyətin diqqətini özünə cəlb edən bir sıra əsərlərin dünyaya gəlməsi ilə təsdiqlənir - M. Laurinin “Vulkanın ətəyində” (“At the foot of the volcano”), S.Rossun “Mən və mənim evim” (“Me and my house”), E. Baklerin “Dağ və düzənlik” (“Mountains and plains”), U. Tiqertin “Küləyə qarşı” (“Against the wind”), X.Qarnerin “Fırtına altında” (“Under the storm”), A. Petersonun “Bu sistem insandır” (“This system is human”) və s.

Bu dövrün ədəbiyyatında bir sıra vacib mövzular qaldırılır: insan - vətəndaşın və onun ətraf mühitlə əlaqəsinin təsvir olunması, insanın cəmiyyətdən uzaqlaşması (qaçışı), müasir cəmiyyətin sosial şəraitinin tənqidi və s. Belə ki, M. Kallaqan müasir həyatın mənəvi - psixoloji və kollizisiyasını təsvir edirdi (“Sevimli və itirilmiş” (“Favorite and Lost”), 1951; “Sakit gecə” (“Quiet night”), 1975; “Yenidən günəşə doğru” (“Towards the sun again”), 1977), D. Maklenanı həyatın sosial - siyasi aspektləri maraqlandırır (“İki tənhalıq” (“Two loneliness”), 1945; “Sfinksin qayıdışı” (“The return of the Sphinx”) 1968).

Bu iki yazıçı Kanada realist romanının formalaşmasında mərkəzi fiqurlar idilər və Kanada sosial reallığının geniş açıqlanmasında onların böyük əməyi olmuşdur.

Bu dövrün Kanada ədəbiyyatının ingilisdilli nəsrini tərif edərək, N.F.Ovçarenko yazır: “Sosial yoxsulluqların həqiqi səbəblərini təyin edərək,

bilməməyimə baxmayaraq, ingilis dilli Kanadanın progressiv yazıçılarını, şübhəsiz son onillərin ədəbiyyatında əks olunan humanizmə aktiv çağırış fərqləndirir. Bütün bunlar İngilisdilli Kanada ədəbiyyatında və onun metodunda köklü dəyişikliklərin baş verməsi haqqında fikir irəli sürməyə imkan verir”.

Müharibədən sonrakı illər İngilisdilli Kanada poeziyası sayılı yüksəlişlərə çatır. Kəskin ideoloji mübarizə dövründə progressiv Kanada şair və yazıçıları dünyanın taleyinə görə dərin məsuliyyət hiss edirlər. (D.Layvsi “İnsanlar üçün şeirlər” - “Poems for people”, 1947; “Müharibə zamanı” - “During the War”, “Mənim xalqımı evə çağır” - “Call my people home”, 1950; D.Dambrill “Günəşin doğuşuna bax” - “Watch the Sun rise”, “Ölməz ordu” - “The deathless host” və başqaları).

Adları çəkilən əsərlərin müəllifləri müxtəlif siyasi baxışlara özlərinin bacarığının və bədii ustalığının dərəcəsiylə seçilməsələr də, onları ümumi bir məqsəd birləşdirir- müharibəni böyük bədbəxtçilik, insan həyatlarını aparan faciə kimi göstərmək.

Q.Buller, D.Karter, Cou Uolles, L.Morris kimi şairlərin yaradıcılığının əsas motivləri onlara müasir olan cəmiyyətin uğursuzluğu, müharibə əleyhinə protest, insan əməyinin təsviri, Kanadanın İngiltərə və ABŞ monopoliyalarından müstəqilliyini qorumaq olmuşdur. Rəsmi Kanada ədəbiyyatşünaslığında bu müəlliflərin adları sadalanmasa da və onların əhəmiyyəti azaldılsa da, məhz onların Kanada həyatının əsas və ən vacib problemlərini aşığılayan yaradıcılığı İngilisdilli Kanada ədəbiyyatının ümumi progressiv istiqamətini təyin edir. Onların əsərlərində realist pafos müəyyən birliyə çatır.

İctimai - siyasi lirika Co Uollesin ikinci dövrünə aid olan əsərlərində aparıcı yer tutur. Bu zaman o, hamı tərəfindən qəbul edilən, bir sıra obyektiv reallığı özündə orijinal şəkildə əksini tapan əhəmiyyətli əsərlər yaratmışdır. Şair bütün bəşəriyyəti,

bütün millətləri və xalqları narahat edən, qlobal problemlərin həll edilməsinə qalxır. Co Uollesin dünyagörüşünün ardıcıl inkişafı, genişlənməsi və dərinləşməsi baş verir.

Co Uolles bu dövrdə müraciət etdiyi müharibəyə qarşı aktiv protest mövzusunda böyükdiqqət ayırır. 1939 - cu ilin 1 Sentyabr günü bəşəriyyətin tarixində əbədi qara bir ləkə olaraq qaldı. Həmin gün aqressiv qüvvələr dünyanı, yer üzünün ən dağıdıcı və qırıcı müharibələrindən biri olan İinci Dünya Müharibəsinə yuvarladılar. Müharibə küləyi 61 dövləti, Yer kürəsinin əhalisinin 20 - dən artıq faizini əhatə edərək, Avropa, Asiya, Afrikanın böyük ərazilərindən keçmişdir.

Hər il müharibənin başlaması tarixi xalqların qismətinə düşən çətin sınaq və itkiləri xatırladır. Və hər dəfə belə bir sual yaranır, altıillik qanlı döyüşlərin apardığı əlli million insanın ölümündə kim günahkardır.

“Olmaq və ya olmamaq” sualı indi Yer üzünün bütün insanlarını narahat edir. Təsadüfi deyil ki, çox ölkələrin yazıçıları yenidən və yenidən kitablar yaradır, rejissorlar bütün bəşəriyyətə bütün dünya üçün dəhşətli faciəyə çevrilən İkinci Dünya Müharibəsinə xatırladan filmlər çəkirlər.

Proqressiv humanist şair Cou Uolles də başqaları kimi kənarda qala bilməzdi. Onun hər bir əsərində, onun şeirlərinin hər bir sətirində insan taleyi üçün narahatçılıq hiss olunur, sülhü qorumaq çağırışı yerləşir.

“Dünyaya sülh” (“Peace on Earth”), “Naməlum əsgərin son iradəsi” (“Last will and testament of unknown soldier”), “Ədalətə çağırış” (“A cry for Justice...”), “Qoy ürəklər düzgün döyünsün” (“Let us turn our hands”), “İşıqlı aləm gəlir” (“Kingdom come”), “Hə və ya yox” (“Yes or No”), “Silahlar yox, əllər” (“Hands not arms”), “Hələ gec deyil” (“It is not too late”), “Bütün Kanadanı səsləyərək” (“Calling all Canada”), “Kanada, irəli” (“Canada first), “Həqiqətə olan yol” (“The road to understanding”), “İrəli, irəli və yuxarı” (“On, on and up”), “Gələcəyin atəşi” (“Flame at the future”), “Bəşəriyyətin hönkürtüsü” (“The heart cry of humanity”) və bir sıra

başqa müəlliflərin bu kimi əsərlərində çoxsaylı qurbanlar tələb edən qəddar müharibənin gətirdiyi bədbəxtçiliklər və itkiərdən söhbət gedir.

“Naməlum əsgərin son iradəsi” (“The last will of the unknown soldier”) şeiri müharibəyə gedən əsgərin lirik monoloqu formasında qurulmuşdur. Şairi maraqlandırır ki, əsgərin mənəvi imkanında bu necə əks olunur, onun şüurunda hansı fikirlər yaranır. Qəhrəmanın hislərini incələyi ilə təsvir edərək, şair özünün də müharibəyə olan münasibətini bildirir, onun apardığı milyonlarla cavan ömürlərə kədərlənir. Lirik monoloqda əsgərin həyəcanı açıqlanır, ədalətsiz müharibəyə qarşı protest, ona son qoymaq tələbi səslənir.

And work, work for war's banishment

That none may have to walk the one - way street we went

Tərcüməsi:

Biz çəkdiyimiz zülmü kimsələr çəkməsin deyə,

Çalışın, çalışın “yox” deyın siz müharibəyə.

Müəllif ayrı - ayrı hadisə və şəxsiyyətləri təsvir etmir. Onun ölən əsgəri - zorakılıq siyasətinə qarşı çıxış edən xalqın ümumiləşmiş obrazıdır. (Bu fikri vaxtı ilə A.İ. Qolişeva “Kanadanın ingilis dili ədəbiyyatı” - (“Canadian English Literature”) kitabında vermişdir.

Birinci Dünya müharibəsinin insanlara gətirdiyi saysız- hesabsız bədbəxtlik və əzabları aydın dərk edən şair yeni müharibəni qızıqdıranlara ifrət edirdi. O başa düşürdü ki, Hitler Almaniyası dünyada hökmranlıq sürmək arzulayır, deçəli müharibə onun da Vətəninə başlaya bilər. Ona görə də şair Kanada xalqını müharibəyə qarşı çıxış etməyə çağırır (It is not to late).

Awake, awake, the hour is late
 And Hitler's heirs are at the gate,
 The Pentagon and all its spawn
 With laser and with deadly dew
 Computing ways to murder you

Tərcüməsi:

Tələsin, tələsin gözləmir zaman,
 Hitler əsgərləri gəlibdir çoxdan.
 Həm Pentaqon özü, həm də kimsələr,
 Bir əlində lazer, birində zəhər,
 Fərsət düşən kimi sizi öldürər.

Emosional dərəcəsinə görə bu şeir Şellinin “Anarxiyanın maskaradı”na (“The masquerade of anarchy”) yaxındır, hansının ki, emosional sətirləri vaxtı ilə ingilis xalqına öz qul zəncilərini atmaq çağırışı ilə səslənmişdir:

Rise like lions after slumber
 In unvanquishable number,
 Shake your chains to earth like dew
 Which in sleep had fallen on you -
 You are many - They are few.

Tərcüməsi:

Fəth edilməz sıranız, sayınızla siz,
 Qalxın yuxudan oyanmış pələnglər kimi.
 Səpilsin yer üzünə zəncirləriniz,
 Gecələr üstünüzə qonmuş şəh kimi-

Siziin sayınız çox, onlarınki çox az.

Elə bu cür emosionallıqla Co Uolles Kanada xalqını müharibəyə qarşı çıxışa (nümayişə) çağırır. Şübhəsiz, Şellinin “Anarxiyanın maskaradı”na (“The masquerade of anarchy”) və Uollesin “Hələ gec deyil” (“It is not too late”) şeirinin bəzi bədii formasının inqilabi pafosunun uyğunluğuna baxmayaraq, bu əsərlər başqa - başqa tarixi dövrlərin hadisələrini əks etdirir. Uollesin realist poeziyasının qəhrəmanı, dərin köklərlə cəmiyyətlə bağlanır, onun taleyi ona müasir olan həyatın sosial - tarixi proseslərinə məxsusdur. Uollesin lirik qəhrəmanı xoşbəxt gələcəyə olan real yolu görür və bu gələcək uğrunda mübarizə aparır.

Dünya xalqlarına əsarət və ləğv etmə gətirən faşizmlə aktiv mübariz - uolles özünün bir sıra şeirlərində öz əməllərində yırtıcı instinkti ilə idarə olunan fa.istlərin qəddarlığına görə qorxunc əməllərini təsvir edir. Bu baxımdan “Ədalətə çağırış” (“A cry for justice”) şeiri xarakterikdir.

But the men who shattered Lidice
Have fouled all human worth.
I can not eat, I can not sleep
While these men walk the earth.

Tərcüməsi:

Lidisi parçalayan qansız kişilər,
İnsani dəyərləri ləkələmişlər.
Mən yeyə bilmirəm, mən yata bilmirəm,
Nə qədər ki, yer üzündə gəzir canilər.

Şeirdə faşist cəlladının konkret obrazı yoxdur, lakin burada milyonlarla ömrü məhv edən yırtıcıların obrazları görünür. Mətnin sonunda qısaca çağırış səslənir, şeirin adında da bu verilib - “Ədalət çağırış” (“A cry for justice”).

İkinci Dünya müharibəsi hadisələrinin əsnasında müharibədən sonrakı illərin çətin sosial reallığının təsvirində Uollesin daha yetkin obrazları durur. Şair öz şeirlərində özünü hər şeydən əvvəl mübariz hiss edir, düşdüyü zindan divarları arxasında, Uolles inqilabi ideyalarına sadıq qalırdı.

Öz dövründə ağılnan o, hətta qarşısında məngənələr olanda da görür.

Bu dövrdə Co Uolles insanın möhkəm iradəsini vəsf edən məğrur sətirlər yaradır. O bilir ki, ən əsası ədalət prinsiplərinə inamı, öz mənəvi azadlığını qorumaqdır. “Mənim məhkumlarıma” (“To my prisoners”) adlı şeirində şair onun ölkəsində azadlığı boğan faşizmin yazıq əlaltılarına Vətənin keşikçilərinə müraciət edərək deyir:

The chains that I wear are not one bit stronger
Than yours, tho' it's true that your chains are longer
But that only makes the danger greater
That, wearing yours longer, you'll wear them later.

Tərcüməsi:

Mənim geyindiyim zəncirlər qətiyyəən ağır deyil
Doğrudur, sizin zəncirləriniz bir az uzundur
Bu isə təhlükəni bir az da artırmış olur.
Çünki uzun zəncirləri hələ çox daşıyacaqsınız.

Şübhənin ağır dəqiqələrində biləyinin gücü şairin ruhunun tarazlanmasına kömək edir. “Qaçaqqlar” (“Runaways”) şeirində lirik qəhrəmanın qazamatda öz dustaq

yoldaşı ilə keçirdiyi soyuq gecə təsvir olunur. Kameranın iliyinə işləyən soyuğu, onun ətraf reallığa olan reaksiyasını, lirik qəhrəmanın vəziyyəti, kasad mənzərə təsviri, şərti - metaforik formayla bildirilir, rəmzi obrazlarda açıqlanır. Onun qismətinə düşən işgəncələr mübariz iradəsini əyə bilməmişdir:

The hand can' t gather what the heart can hold
 Draw close for comfort for the night grows cold.

Tərcüməsi:

Ürək daşıyanı əl tuta bilməz,
 Mənə sığın ki, isinək,
 Gecə soyuq olacaq.

Uolles yaradıcılığının birinci dövrünə xas olan və onun “irtica müharibə” kimi anlayışların ifadəsi üçün istifadə etdiyi “şaxta”obrazı burada Kanada xalqının siyasi mübarizəsinin mürəkkəbliyini qeyd edir. Bu obraz Ağ Ev heyətləri tərəfindən qazamata basılmış, azadlıq tərəfdarı - mübarizin əzablarının rəmzidir.

Uolles yaradıcılığının yetkin dövründə şairin ənənəvi bədii obrazları konkretləşir, müasir səslənmə əldə edir. Bu ədəbi ənənənin təkamülünün qanunsuzluğunu təsdiq edir, hansı ki, müxtəlif dövrlərin yazıçılarının yaradıcılığında özünəməxsus şəkildə ithav olunur, onların dünyagörüşü və bədii metodunda baş verən dəyişiklikləri əks etdirir.

“Qardaşlar” (“Brothers”) şeirində qəhrəmanla onun dostunun dialoqu nəticəsinə görə şairə yaxın olan dostluq mövzusunu təsdiqləyir. Bu isə heç bir çətinliklərə baxmayaraq onun özünün mübarizəyə olan iradəsini qorumağa kömək edir. Həmin bu mövzu “Mənim bütün qardaşlarım” (“All my brothers”) şeirlər toplusunda daha aydın səslənir.

Keçirdikləri işgəncələr mərd insanları yıxmır, əksinə, onları möhkəmləndirir, hərbi birliyə toplayır, bu da gələcək və onun işıqlı idealları uğrunda mübarizə aparmağa kömək edir.

“Yer üzündə sülh” (“Peace on Earth”) şeirində lirik qəhrəman irq, milliyət və dilindən asılı olmayaraq yer üzünün insanlarını sülhün qələbəsi naminə birləşməyə çağırır.

A thousand faith with a common dream

A thousand tongues with a common theme

A thousand thoughts with a single plan

Peace on Earth and goodwill to man

Tərcüməsi:

Minbir tale - bir arzulu,

Minbir çür dil - bir mövzulu,

Minbir fikir - bir gələcək,

Dünyada sülh olsun gərək!

(Tərcümə V. Qəmbərovundur)

Bu sətirlərdə məntiq vurğusu bir neçə dəfə təkrar olunan “thousand” sözüne düşür. Bu söz şairin bütün ölkələrin insanlarına müharibə və zorakılığa qarşı ısrarlı çağırışını bildirir. Təkrara əsaslanan quruluş səslənmənin publisistliyini gücləndirir, bütün dünya xalqlarının birləşməsini, onların həmrəylik və beynəlmiləçiliyini qeyd edir.

Obyektiv reallığı təsvir edərək, Uolles bədii müqayisə üslubundan geniş istifadə edir. Bu zaman o, həyatın müxtəlif sahələrindən obrazlar götürür. Onun bədii metoduna təbiətin insana və insanın təbiətə bənzərliyi xasdır.

Yuxarıda adı çəkilməmiş şeirində o, sülhə can atan unsanların çoxmilyonlu kütləsini getdikcə böyük bir axına çevirib, okeana tökülən çayla müqayisə edir.

Bu şeirdə sətirlərin bərabər ölçüsü kimi (hər sətirsə 8 heca), dəqiq qafiyə də diqqəti cəlb edir.

Bəzən şair hiperbolizasiyaya da üz tutur, bu da ifadə olunan fikri vurğulayır.

“Sıra ardınca sıra” (“In their singing shouting thousands”) şeirində insan axını Niaqara şlaləsinə bənzədilir:

In a blaze of scarlet banners,
In a burst of joy set free,
New Niagaras of power
Plunging on the destiny.

Tərcüməsi:

Yellənir al bayraqlar?
Sevinclər aşıb, daşır.
Axın - axın insanlar,
Xoşbəxtliyə qovuşur.

Bu sətirlərdə oxucu gözləri qarşısında al bayraqlar altında insanların möhtəşəm yürüşü, planetin oğulları və qızlarının azadlıq marşının təsirli səhnəsi canlanır.

“Calling all Canada” şeirində Co Uolles bildirir ki, “Sıra ardınca sıra” şeirində Niaqara şlaləsinə bənzətədiyi insane kütləsi yüksək məqsədlər uğrunda düşünülmüş mübarizə aparır. Nadanlığın zülmətindən ayılan xalq öz hüquqlarını başa düşür, onları qardaş qarşısındakı yuvarlayan, yoxsulluğa bağlayan hakimiyyətin yalan vədlərinə daha inanmır. Xalq artıq özünün sülhə aparan haqq yolunu tapıb. Burada ədalətli qanunlar hökm sürür.

Yes, we were boys, but we've grown to men
 And we can't go back to the cradle again
 We won't go back to the gutter again,
 For we've found a vision it leads us on
 In the light of an everlasting dawn.
 To a world where the rule is the only one,
 The golden rule is the only one.

Tərcüməsi:

Bəli, biz kiçik oğlanlar idik, indi kişiləşmişik,
 Və biz geriyə - uşaqlıq beşiyimizə qayıda bilmərik.
 Biz yenidən o xarabalığa qayıtmayacağıq.
 Biz elə bir arzu və istək tapmışıq ki, o, bizi
 Əbədi işıq saçan gələcəyə aparacaqdır.
 O dünyada qızılın qanunları yox,
 Qızıl qanunlar hökm sürür,
 Yalnız qızıl qanunlar var.

Şair “minlərin alın təri ilə biri üçün zəhmət çəkdiyi dünyada” istismara qarşı çıxır. (“A word of snatchand - run Where a thousand sweat for the sake of one”).

O, ölkəsində işsizliyin artmasını (“And get the gate when the job is done”), varlı sinfin qanına işləmiş hərisliyi (“A world of hate and greed”) acı hislərlə qeyd edir. Eyni zamanda Uolles müharibədən sonrakı dövrdə xalqın mənlilik şüurunda baş vermiş dəyişiklikləri dərk edir. Kim ki, müharibədən Vətənə qayıdıb, o, daha özbaşınalıqla, “bu dünyanın güclülərinin” işğalçı siyasəti ilə barışa bilmir. Bu

nəticəyə şair “Calling all Canada” şeirində gəlir. Aşağıda verilmiş sətirlərdə Kanada xalqının siyasi yetkinliyi və mənəvi qüvvəsinin anlanması ifadə olunub:

And only the men came back alive
 And the men have grown too tall
 Yes, the men have grown too tall
 Too tall for a word of snatch - and - run
 Where a thousand sweet for the sake of one
 And get the gate when the job is done.
 Too tall for a word of hate and greed...

Tərcüməsi:

Ancaq kişilər sağ qayıtdılar,
 Ancaq kişilər çox böyümüşdülər.
 Bəli, kişilər çox böyümüşdülər.
 Elə böyümüşdülər ki, daha gizlənqaç oynaya bilməzdilər.
 Birinin xatirinə mini tər tökdüyü yerdə,
 İş görüldükdən sonra çölə atılan yerdə,
 Nifrət və simiclikdünyası üçün çox böyümüşdülər.

Poetik təkrar “the men have grown too tall... the men have grown too tall” şeirin əsas fikrini bildirir.

Co Uollesə özünəməxsus xüsusiyyət xarakterikdir6 müəyyən hadisələrin mahiyyətini dərindən açıqlamaq və ya əsərlərin fikrini oxucuya yaxşı çatdırmaq üçün şair bu hadisəyə hansısa bir başqasıyla əlaqədə bildirərək baxır. Şair elə bil əvvəlcədən də mülahizələri üçün zəmin yaradır. “Kanada irəli” (“Canada first”), “Bir kanadalı digərinə necə deyir” (“As one Canadian to another”), “Xalqın səsi” (“The

heart cry of humanity”) şeirlərində sanki fon təşkil edən hadisələr və fikirlər ikinci dərəcəli olurlar, onlar əsas fikri təsdiqləyir, oxucuya nəsə yeni bir şeydən xəbər verirlər.

“The heart cry of humanity” şeiri hansının ki lap əvvəlində uşaqlar və qadınların hüquqsuz, çətin vəziyyətinin təsviri verilib (bu sanki birinci hazırlıq pilləsidir:

There where she twist convulsively
 With no desire to live
 They pass her by without a glance,
 Without a sedative,
 Well may it be your mother there
 Whose care for you proved
 Well may it be your sister there
 And well your well - beloved,
 Even perhaps, your baby there
 Turning to you in trust
 A cry to curdle in your heart
 Until your heart is dust.

Tərcüməsi:

Orda ümitsizlik içində qovrulur qadın,
 Daha yaşamaq istəmir.
 Onun yanından ötüb keçirlər,
 Ona məhəl qoymurlar.
 O, sənin anan ola bilər,
 Bütün ömrü boyu sən qayğını çəkib.

O, sənin bacın ola bilər,
 Ya da sevdiyin bir qız,
 Ya da ki, sənin uşağın.
 Sənə pənah gətirib, sənə inanıb,
 Bu çağırışdan damarda qan donur,
 Ürək daha vurmur, tamam dayanır.

Şeir in bu hissəsində Uollesin Kanada yoxsullarının bütöv portretini yaradır. Onların bəzilərinin cizgilərinə o, psixolinqvizmin elementlərini keçirir. Oxucuların qarşısında həm həyatdan usanmış ana durur, hansı ki “bütün ömrü boyu uşaqlarının qeydinə qalıb”, indi isə “pərişanlıq içində başına döyür” (“She twists convulsively”) və “daha yaşamaq istəmir” (“with no desire to live”); həm qızlar - sadıq bacılar və gəlinlər, hansıların ki qisməti - yoxsulluqdur; həm ac körpə, hansı ki, göz yaşından boğulur, lakin hələ köməyə ümid bəsləyir və “inamla sənə tapınır” (“turning to you in trust). Xüsusilə təsirli ekspressiv metafora: “A cry to curdle in your heart until your heart is dust” (qışqırıq, hansından ki qan donur və ürək döyüntüsünü saxlayır).

Sonra şair oxucuların nəzərinə çatdırır ki, bütün bunlar Birləşmiş Ştatların kanadalılara göstərdiyi “qayğının” nəticəsidir (ikinci hazırlıq pilləsi).

Wall street has sedatives to spare
 To dull our fears asleep
 Dividing and distracting us
 Like slughter - happy sheep
Tərcüməsi:
 Qurbanlıq qoyun kimi,
 Bizi kəsməyə, parçalamağa,

Qorxularımızı məhv etməyə
Uol Stritdə sakitləşdirici vasitələr var.

Bu bənddə kinayəli tonda ABŞ- ın kanadaya münasibətdə apardığı müstəmləkəçilik siyasəti təsvir olunur. Uolles aydın aydın dərk edir ki, Uoll - Strit kanadalılara bu milli müstəqilliyi uğrunda mübarizə üçün birləşməsinə mane olmağa, onları azadlığa olan hüquqlardan nəhrum etməyə can atır (“Dividing and distructing us like slaughter - happy sheep”). “ Like slaughter - happy sheep” bu obrazlı müqayisə Amerikan imperializminin planlarını qeyd edir.

Sonrakı bənddə şair öz həmvətənlərinə müraciət edərək onları sülh uğrunda mübarizənin güclənməsi naminə silahlanmaya qarşı yeni dünya müharibəsinin qızıqşdırılmasına qarşı planetin sülhsevər qüvvələri ilə birləşməyə çağırır (bu şeirin əsas ideyasıdır).

But we are men and we can win
For now in every land
Our brother call:
Join hands with us
Until the bomb is Banned.

Tərcüməsi:

Biz kişiyik və qalib gələ bilərik.
İndi hər bir ölkədə,
Qardaşlarımız bizi çağırır:
Gəlin hamı birləşək,
Bütün bombaları məhv edək.

Burada şairin səsi bütün bəşəriyyətin çağırışı kimi səslənir: “The heart cry of humanity”. Sonuncu sətirlərdə başqa bir vacib fikir: irqi ayrı seçkiliyə qarşı mübarizənin mütləqliyi (zəruriliyi) söylənilir. Şair deyir ki, dərinin rəngi, başqa - başqa xalqların bayrağının rəngi kimi müxtəlif ola bilər, lakin sülhsevər xalqların məqsəd və amalı vahiddir: ya müştərək zəfər (“ We share a common cause”), ya müştərək ölüm (“Or share a common grave”) - başqa çıxış yolu yoxdur:

What we do care what skin they wear
Or what flag they wave?
We share a common cause with them
Or share a common grave.

Tərcüməsi:

Bizim üçün nə fərqi onlar hansı rəngdədir,
Yaxud hansı bayrağı dalğalandırırlar.
Biz onlarla ümumi talehimizi bölüşürük,
Ya da ümumi qəbrimizi bölüşəcəyik.

Beləliklə, şeirin finalında dünya xalqlarının həmrəyliyi haqqında vacib fikir ifadə olunub. “As one canadian to another” və “Canada first” şeirləri kompozisiya və mövzusunə görə bir - biri ilə yaxındır. Həmvətənlərini amerikan və ingilis müstəmləkəçiliyindən azadlıq uğrunda mübarizəyə səsləyərək, “As one Canadian to another” şeirində şair müasirliklə əlaqələndirdiyi keçmişə xatırladır. Öz həmvətənlərində vətənpərvərlik hissi oyadaraq, Uolles onları Vətənin azadlığı uğrunda mübarizəyə çağırır:

We are father's sons
 We follow where they led
 The flag they carried once
 We bear for out agad.
 Until we stand again
 Canadians uncontrolled
 Great and gay hearted men
 Lords of the land we hold.

Tərcüməsi:

Biz atamızın oğluyuq,
 Onların yolu ilə gedəcəyik.
 Onların daşdığı bayrağı,
 Biz əbədi qoruyacağıq,
 Və irəlidə aparacağıq.
 O vaxtadək duracağıq.
 Biz islahedilməz, böyük və şən ürəkli kanadalılar,
 Öz doğma torpağımızın sahibi olacağıq.

Belə analogi üslubdan “Canada first” şeirində də istifadə olunub. Burada da ölkədə yaranmış siyasi vəziyyətin qısa təhlili planetin bütün sülhsevər qüvvələrinin birləşməsi çağırışı ilə əvəz olunur. Kanada zəhmətkeşləri başa düşürlər ki, sülh və demokratiya uğrunda mübarizədə nailiyyəti, yalnız öz mübarizələrini dünyanın bütün demokratik düşərgələrinin mübarizələri ilə birləşdirdikdə əldə edə bilirlər:

Let us unite - unite we must.
 Either in peace or atom dust

Drawn into wars that can't be won
 Solely to please the Pentagon-
 Ship Yankee soldiers from our soil,
 Ship Yankee lecters of their spoil,
 The paths to peace and plenty find
 Shoulder to shoulder to mankind,
 Until we stand erect in pride
 Living for what our fathers died.

Tərcüməsi:

Gəlin birləşək - birləşməliyik.
 Hələ ki əmin - amanlıqdır.
 Hələ ki qalibi olmayan atom müharibəsinə cəlb olunmamışıq,
 Pentaqonu məmnun etmək üçün
 Amerikalı əsgərləri torpaqlarımızdan qovun,
 Onların əlindən qopardıqları qənimətləri alın
 Sülhə gedən yolu biz tapacağıq,
 Əgər bir olsaq, dayansaq çiyin - çiyinə.
 Nə qədər ki şux və məğrur dayanacağıq,
 Atalarımızın uğrunda öldükləri amal üçün yaşayacağıq.

Poetik müraciət: “Ship Yankee soldiers from our soil, strip Yankee lecters of their spoil” (“Amerikan əsgərlərini bizim torpaqlardan qovun, onların talan etdiyi hər şeyi əllərindən alın”). Uolles öz həmvətənlərinə xatırladır ki, müharibəni qızıqdırmaq siyasəti yalnız Pentaqonu maraqlandırır. (“Solely to please the Pentagon”).

Co Uolles dərk edir ki, sülhü və təhlükəsizliyi qoruyub, təmin etmək yalnız silahlanmanı durduraraq və problemləri sülh yolu ilə həll edərək olar. Ona görə də o,

bəşəriyyətin məhv olma təhlükəsini aradan qaldırmaq üçün hər şeydən istifadə etməyə çağırır. Öz istəyində Uolles tək deyildir, onunla yanaşı Q. Buller, Uilson Makdonald, T. Qrifin, D.Karter, L. Morris və başqaları yazıb yaradırlar. Onların əsərlərində əsas yeri xalqların sülh uğrunda mübarizəyə çağırış mövzusu tutur.

Uollesin müharibədən sonrakı poeziyası sosial, müasir və fəaldır. Uolles metodunun dərin fəlsəfi əsasını onun lirik qəhrəmanının sifətində verdiyi tək insanın taleyi ilə bütün bəşəriyyətin taleyi arasında olan qarşılıqlı əlaqənin təhlili təşkil edir.

2.2. Co Uolles yaradıcılığında vətənpərvərlik mövzusunun inikası

Vətənə sevgi öz millətine sevgidir. Vətən uğrunda hər zaman bütün fədakarlığa hazır olmaq gərəkdir. Vətənpərvərlik əsrlər boyu insanların qan yaddaşına həkk olunmuş hislərdən biridir. Vətəni sevmədən, qorumadan, əcdadların keçdikləri yollara, onların qəhrəmanlıq nümunələrini göstərmədən vətənpərvərliyi tərənnüm etmək qeyri - mümkündür. Vətən sevgisi insanın qəlbində həmişə yaşayan, onu vətənin çiçəklənməsinə, güclənməsinə, qorunmasına istiqamətləndirən ən güclü mənəvi- əxlaqi hissidir.

Vətənpərvərlik hissini mahiyyəti vətənə sevgi və Vətən naminə şəxsi mənafeyini qurban verməyə əsaslanan emosional bağlılıqdır. Həmçinin bu bağlılıq hər bir insanın mənsub olduğu xalqın etnik, mədəni, əxlaqi, ictimai - siyasi, milli və tarixi xüsusiyyətlərinə əsaslanan milli hiss, yaxud da, milli qürür kimi də görünür. Burada vətəninin mədəni incilərini mühafizə etmək və bu keyfiyyətlərdə digər millət nümayəndələri ilə birlikdə özünü tanımaq, vətəninin və millətinin maraqlarını qorumaq da vətənpərvərlik keyfiyyətlərindəndir.

Vətənpərvərliyin tarixi kökünün əsasında min illər boyunca yaşamış, güclənmiş, öz Vətən torpağına, mədəniyyətinə, dilinə və milli adət -ənənələrinə bağlı olan dövlətçilik durur. Xalqın və dövlətçiliyin yaranması şəraitində vətənpərvərlik ictimai fikrin tərkib hissəsinə çevrilir, onun inkişafının milli cəhətlərini əks etdirir.

Vətənpərvərlik anlayışı fərqli mənalarda işlənmişdir. 18-ci əsrdə Amerika və Fransa burjuaziya inqilabları olanda bu, inqilabi ideologiya ilə əlaqəli olduğu düşünülmüş və “millət” anlayışı ilə eyniləşdirilmişdir. Daha sonralar yeni dövlətlərin yaranması və milli azadlıq hərəkatları dövründə və müharibələr ərəfəsində vətənpərvərlik daha da aktuallaşdı. Beləliklə, vətənpərvərlik tarix boyunca vacib rola sahib olmuşdur.

Gələcəyin qurucularına bu gözəl və nəcib əxlaqi keyfiyyəti aşılamaq ədəbiyyatın üzərinə düşən vəzifələrdən biridir. Bildiyimiz kimi, Ədəbiyyatşünaslıq ən qədim elmlərdəndir. Bu elmin qədim və dövrümüzə qədər gəlib çıxmış klassik nümunəsi - dahi mütəfəkkir Aristotelin “Poetika” əsəri eramızdan əvvəl IV əsrdə Yunanıstanda meydana çıxmışdır. Sonrakı 24 əsr müddətində dünya xalqlarının dilində yüzlərlə milli ədəbiyyat yarandı və inkişaf etdi. Ədəbiyyatın bu qədər milli rəngarəngliyinə baxmayaraq, onların hamısında ümumi cəhətlər var. Bunlar ədəbi dilin, bədii təsvirin, bədii qavrayışın, bədii estetikanın, bədii əsərin quruluşunun və formalaşdırılması prosesinin ümumi cəhətləridir.

Ədəbiyyatın məqsədi insanlara ümid vermək, mübarizə aparmağa, sona qədər getməyə ruhlandırmaqdır. Bildiyimiz kimi, ədəbiyyatın yazılı və şifahi forması vardır. Hər ikisində gözəl və unudulmaz bədii nümunələr vardır.

Kanadalı şair, möhtərəm Edvard Hartli Devart 1864-cü ildə yazırdı: “Milli ədəbiyyat milli xarakterin formalaşmasında zəruri elementdir” [6, p.48].

Kanada ədəbiyyatı və musiqisi ölkənin mədəni müxtəlifliyini əks etdirir. Kanadanın həm ingilisdilli, həm də fransızdilli əhalisi mühacirlərin buraya gəldiyi bir

çox ölkələrin adət-ənənələrini qismən mənimsəmişlər. Avropalılar və Kanadanın yerli əhalisi arasındakı münasibət ədəbiyyat əsərlərinin üslub və məzmununda, eləcə də geniş ölkədə həyatın sərt reallıqlarında da öz ifadəsini tapmışdır.

Kanada haqqında ilk yazıların əksəriyyəti (16-18-ci əsrin ortaları) kəşfiyyatçılar, xəz alverçiləri, əsgərlər və missionerlər tərəfindən yazılmışdır. Fransız hüquqşünası Mark Leskarbaultun “Historire de La France” (Yeni Fransanın tarixi, 1609) əsəri müəllifin Yeni Şotlandiyadakı sərgüzəştlərini parlaq şəkildə izah etdiyi səyahətnamənin erkən nümunəsidir.

İngilis ədəbiyyatında insanın təbiətlə və yeni dünyada həyatla mübarizəsi mövzuları tez-tez qaldırılırdı.

Yarandığı ilk illərdən fransız dilində ədəbiyyat əsasən milli kimliyin, vətənpərvərlik, katolik mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq ideyalarını irəli sürmüşdür. Eyni zamanda, bütün Kanada ədəbiyyatı üçün ümumi olan insan və təbiət mövzusu səslənir, burada yerin gözəlliyi və şimal iqliminin qəddarlığı, qabaqcılların cəsarəti və kəndli əməyinin şiddəti motivləri var [53].

Fransız kanadalılarının vətənpərvərlik hisləri 1837-ci il üsyanında özünün parlaq ifadəsini tapdı və onların güclənməsi milli mədəniyyətin inkişafına səbəb oldu. Milli ədəbiyyatın inkişafında üç amil mühüm rol oynamışdır: Fransız romantizmi, Kanada siyasi publisistikası (xüsusən 1837-ci il üsyanının rəhbəri J.-L. Papinonun çıxışları) və milli tarixə aid əsərlər.

Kanada ədəbiyyatında Henri-Raymond Kasqrin (1831-1904) kimi parlaq və mübahisəli şəxsiyyət var.

1845-ci ildə “Kanada tarixi”nin (“History of Canada”) kitabının ilk hissələrinin nəşr edilməsi fransızdilli əhali arasında milli şüurun yüksəlməsinə töhfə verdi və Kanada Fransız ədəbiyyatının dirçəlişinə təkan verdi.

Vətən yalnız üstündə gəzib, qayğısız ömür sürmək, sərvətlərinə, gözəlliyinə baxıb qürrələnmək üçün bir məkan deyil. Hər bir insan öz doğma Vətəni ilə qürur duymalı, onu böyük məhəbbətlə sevməlidir.

Vətən mifozusu - şairin yaradıcılığında əsas (aparıcı) mifozularından biridir. Şerləri kimi, Uollesin publisistik əsərləri də bu Vətənin azadlığını arzulayan vətənpərvərin ürəyinin həyacanlı diyoüntüsünü çatdırır. Doğma iolkəsinin əzabları - şairin iözünün əzablarıdır.

“Vətənimiz, bizim Vətənimiz” (“Fatherland, our Fatherland”) şerində o, haqları tandıran çıxılmaz vəziyyətdə qalan, iöz xalqından danışır. Lakin, Uolles ədalətin yaxında zəfər çalacağına inanır. Optimist motivlər iözünün gözəl əksini şerin sonuncu sətində tapmışdır: We’ll make our Fatherland the world-Fatherland, our Farherland (İOz vətənimizi dünyaya çevirək - Vətənimiz, bizim Vətənimiz).

“Doğma iolkə” şerində Uolles iöz ürəyini daima vətənə gedən yolu göstərən kompasla müqayisə edir.

However far we roam

Pugging us with a gentle force

Back to our native home.

Tərcüməsi:

Nə gədər uzaqlarda olsaq da yenə,

Ürək - kompas Vətəni göstərər sənə.

“Sevimli diyar” (“O lovely land”) şeri - doğma torpağın fəxri himni, onun gözəlliyi eşqinə yazılmış iözünəməxsus kantatadır. Şair iöz zirvələrində müqəddəs atəş yanan dağ hündürlüklərini təsvir edir. Qızılı rəngli sahələr, mihtəşəm dağlar, yaşıllaşan çöllər, aprel günəşinin şəfəqləri altında bütün canlıların dirçəlişi - bunlar hamısı təbiətin heç bir şey əsirgəmədiyi diyardır.

Bu gözəl diyarda hər bir insan xoşbəxt yaşamalıdır fikri şerin birinci bəndində ifadə olunur:

O lovely land whose fields unfold
 In league on league their clofth of gold,
 Where all who will may banquet there
 In royal ease, on royal fare.

Tərcüməsi:

Ey sevimli diyar - Vətənim mənim,
 Qızıl libas geymiş torpağın sənin.
 Belə zəngin olan topaqda yəgin,
 Hamı xoşbəxt olar, yaşamaz çətin.

Юз fikrini bildirmək üçün, şair “fields unfold” (pardaxlanmamış sahələr), “cloth of gold” (qızıl libas) və s. rəlkənin təbii sərvətlərini təsvir edən bu kimi metaforalardan ustalıqla istifadə edir.

Burada səslənmənin emosionallığını qaldıran hiperbola kimi, bədii ifadə vasitəsi böyük rol oynayır. Hiperbolalar ikinci “O, lovely land whose mountains run From peak to peak to seek the sun” və üçüncü bənddə: “O, lovely land where April rains And April suns break ancient chains” (Ah, sevimli vətən, harada ki, aprel yağışları və aprel günəşi qədim zəncirləri qırır) vermişdir. Metafora və hiperbolaların köməyi ilə müəllif dağların gözəlliyi və möhtəşəmliyini, aprel günəşinin işıqlığını (aydınlığını) yay yağışını açıqlayır. Təbiətin əbədi obrazlarından istifadə edərək, şair doğma yurdun gözəlliyini tərif edir.

Günəş, Çay kimi təbiətə məxsus obrazlardan geniş və yerli-yerində istifadə etməsi Cou Uollesi ingilis romantikləri ilə uaxınlaşdırır. Məsələn, Şellidəki «the rushing snow» (güclü yağan qar), «the sun-awakened avalanche» (günəşin təsiri ilə

waranmış qar uçqunu) kimi metaforaları öz zülmkarlarına qarşı üsyana qalxmış xalqın qarşısıalınmaz gücünü ifadə etmək üçün işlədilmişdir.

Elə bu obrazlara, başqa kontekstdə olsa da, Tomas Murun poeziyasında rast gəlirik. Burada Günəş hakimlərin buz bağlamış saraylarını öz istisi ilə əridir, Çay isə güclü axınla dənizə doğru can atır.

Uolles başa düşür ki, Günəş hamıya eyni səviyyədə işıq versə də, Torpağın barı onu becərənlər arasında bərabər bölüşdürülmür. Elə buna görə də şerin hər bəndində sadə kanadalıların ədalətin təntənəsinə çağırışı səslənir:

O Canada, O promised land,
This is the dream our fathers planned,
And tho' the rich have ravished you,
We swear to make this dream come true!

Tərcüməsi:

Ey gözəl Kanada, ey gözəl diyar,
Sənin də çox gözəl gələcəyin var,
Bu yolda zənginlər bizi əzəcəklər-
Bu arzu həyata mütləq keçəcəklər.

«O, lovely land» şerindəki musiqililik və sənətkar politrastının zənginliyi onun lirik qəhrəmanının xarakterindəki milliliyi vurğulayır. Şair sadəcə olaraq Vətəni sevməklə işini bitmiş hesab etmir, o, həm də xalqının gələcək təli üçün ciddi məsuliyyət daşdığını izhar edir. Bunun üçün o, təbiət təsvirləri ilə bərabər ölkənin maddi və mənəvi zənginliyinin təsvirini verir, onun tarixi keçmişini vərəqləyir.

Elə şerin adında böyük bir Vətən məhəbbəti hissi əks olunmuşdur. Şerdəki musiqililik, yüksək pafos, mifozunun mütəbərliliyi Uolles şerini kiçik bir inciye çevirir.

Şer dörd bənddən ibarətdir və şər bənddə dörd sətir vardır. Sətirlər bərabər hecalıdır ki, bu da şerin ritmikliyinə xidmət edir. Bütün bəndlərdə qafiyələr cütdürlər, yəni birinci sətir ikinci ilə, üçüncü sətir dördüncü ilə qafiyələnir. Bu cür qafiyələnmə Uolles şerinə məxsus xüsusi bir əlamətdir və şerdəki fikrin daha qabarıq çatdırılmasına xidmət edir.

30-cu illərin sonuna yaxın Uollesin lirik - qəhrəmanı yeni xüsusiyyətlər qazanmağa başlayır. Vətən maraqlarına sadıqlığı ümumbəşəri hisslərlə birləşir.

«Sevimli diyar» şerini lirik qəhrəmanı artıq ümumiləşmiş bir obraza çevrilir, rəzində yeni düşüncəli şəxsiyyətin cizgilərini birləşdirir. Uolles aktiv (fəal) mübarizə mövqeyi olan Kanada vətəndaşının ümumiləşmiş obrazını yaratmağı bacarmışdır.

Bizim fikrimizcə, Uollesin lirik qəhrəmanı - həyatdan gətürülmüş və insanın xoş gələcək arzusunu əks etdirən idealın nümunəsi və daşıyıcısıdır. Uollesdə konkret prototip mövcud deyil, lakin onun qəhrəmanı tənkdir, konkret mühitdə verilmiş, Kanada xalqının ən yaxşı cizgilərini və ruhunu cəmləşdirən, ümumiləşmiş bir obrazdır. Bununla belə Uollesin qəhrəmanı rəzünə məxsus fərdiliyi ilə seçilir.

Xalqın rəz vətəninə olan məhəbbətini bildirərək, onun gələcəyə canatmasını əks etdirərək Uolles təkə ümumxalq fikrinin ifadəçisi kimi çıxış etmir, eləcə də vətəndaş hisslərini tərbiyə edir, naməlum qalaraq gələcək naminə rəz canlarını əsirgəməyən, keçmiş nəsillərin nümayəndələriylə fəxr etməyi rəzrədir.

Vətənin azadlığı uğrunda həlak olmuş, qəhrəmanların xatirəsinə həsr olunmuş «Adsız və Naməlumlar» («The Nameless and Unknown») şerində lirik qəhrəman onlara qarşı rəğbət oyadır:

A toast to all the nameless and unknown
Who, having nothing, made the world their own
For all mankind and not themselves alone

Tərcüməsi:

Eşq olsun adları naməlumlara,
 Bizim tanımadığımız qəhrəmanlara.
 Ölümü döyüşdə qarşıladılar,
 Dünyanı bəşəriyyətə bağışladılar.

Şücayyət və ızzüfədə məvzusunu dərk edərək Cou Uolles insan həyatının üstünlük təşkil edən dəyərlərindən söhbət açır. Həlak olanların səsləri daima onun lirik qəhrəmanının ürəyində səslənir:

Little they asked themselves, and small it proved
 But when it seemed uncertain, were unmoved
 They gave from what they lacked to what they loved.

Tərcüməsi:

Heç nə ummadılar gözələri toxdu,
 Onlarçun heç nəyin bir fərqi yoxdu.
 Sevinc əksələrdə kədər dərdilər,
 Hər şeyi Vətənə qurban verdilər.

Uolles poeziyasının nikbinliyi ondan ibarətdir ki, şair insan ızzünü dərhal uğrunda canını fəda etdiyi böyük məqsədi görür:

No tongues or tribunes ever spoke for them,
 No cheers of thousand ever broke for them,
 No hymns of triumph ever woke for them.
 What did they care? It was not this they sought
 And not for gold or glory that they wrought

It was to bring men freedom that they fought.

Tərcüməsi:

Heç kim heç vaxt onların xeyrinə heç danışmadı,

Heç kim heç vaxt onları əl çalıb alqışlamadı,

Heç bir qələbə himni şərəflərinə heç çalınmadı.

Onlar bunu istəyirdilər? Əsla yox.

Onlar var - dövlət, şan-şöhrət uğrunda vuruşmadılar,

Onlar bəşəriyyətə azadlıq gətirmək üçün vuruşdular.

Uollesin istifadə etdiyi: «Nə nitqlər... nə alqışlar... nə təntənəli himnlər» kimi təkrar üslubu onun adsız qəhrəmanlarının təmännasızlığına və fədakarlığına olan motivləri gücləndirir. «Adsızlar və Naməlumlar» şerinin məqsədi özünün yüksək həddinə Uollesin poetik inversiyanın vasitəsi ilə yazdığı: «Xalqın azadlığı uğrunda həyata keçən şücayyətdən yüksək şücayyət yoxdur» sətirlərində çatır. («It was to bring men freedom that they fought»).

Göründüyü kimi, Co Uolles şeirlərində vətəninin əsrarəngiz təbiətini təəvvün edir. Xüsusilə də, “Sevimli Vətən” (“A lovely land”) şeirində onun doğma vətəni olan Kanadaya sevgisinin şahidi oluruq. O bu şeirində vətəni Kanadanın atalardan yadigar qaldığını bildirir.

Ümumiyyətlə, araşdırmamız zamanı müəyyən etdik ki, ötən əsrin Birinci və İkinci dünya müharibəsi dövründə yaşamış şair daim vətənpərvərlik ruhunda yazılmış şeirləri ilə xalqının mübariz ruhda olmasına vəsilə olmuşdur. O, ölkəsinin bütün problemlərini işıqlandırmış, öz həmyerlilərinə bu üsulla öz dəstəyini göstərmişdir.

NƏTİCƏ

Kanadalı şair Co Uolles (Cozef Silvester Uolles) bədii yaradıcılığı ilə yanaşı, eyni zamanda siyasi fəaliyyəti ilə də tanınan şəxslərdən biri idi.

Co Uollesin yazdığı şeirlərindəki misraların sadəliyi, mövzu rəngarəngliyi, şairin beynəlmiləlciliyi, Vətənə sevgisi, insana inamı diqqəti cəlb edir. Co Uollesin dərinə narahət edən, onun yaradıcılığını canlı edən, şeirlərinə xüsusi təravət verən Vətəninə olan dərin məhəbbəti və Kanada xalqının gələcəyidir. Onun ilk dövr poeziyasının əsas mövzusu Kanada zəhmətkeşlərinin çıxışları və Vətən sevgisi idi.

“Co Uollesin yaradıcılığında vətənpərvərlik mövzusu” mövzusunda yazılmış bu dissertasiya iki fəslə ayrılmışdır.

Birinci fəsildə Co Uollesin ingilisdilli Kanada ədəbiyyatında yerindən bəhs edilmişdir. Bu fəsil də iki yarımfəslə ayrılmışdır. Birinci yarımfəsildə Co Uollesin həyat tarixçəsi, ictimai fəaliyyəti haqqında ətraflı məlumat verilmişdir. Bildirilmişdir ki, Cozef Silvestr Uolles 29 oktyabr 1890-cı ildə Kanadanın ən böyük şəhəri olan Torontoda anadan olmuşdur. Onun atasının adı Tomas Uolles (“Thomas Wallace”), anasının adı isə Meri (Polli) Redmond idi. Co yeddi yaşında olanda anası dünyasını dəyişib. Atasının ikinci xanımı Elizabet Biddinqton (Elizabeth Biddington) uşaqlara qarşı kobud davranırdı. Buna görə, hətta Co evdən də qaçmışdı. Uolles şəxsi ailə həyatında da çox çətinliklər yaşamışdı. Onun beş yaşlı qızı, ondan 3 il sonra isə həyat yoldaşı vəfat etmişdi. Co ikinci dəfə ailə həyatı qurmuş, lakin onlar qısa müddətdən sonra ayrılmışdı.

Co Uollesin iş həyatı da o qədər də müvəffəqiyyətli olmamışdı. O bir neçə işlərdə çalışmışdı.

Co universitet illərində siyasi çıxışlarda iştirak edirdi. O, “Yeni Şotlandiya gənc kişilərin liberal klubu” (New Scotland Young Men's Liberal Club) nun üzvü kimi siyasi natiq adını qazanmışdı.

Beş cildlik şeirlər kitabının müəllifi olan Uolles, bütün həyatı boyu “Kanada Kommunist Partiyası”nın (“Communist Party of Canada”) üzvü olmuşdur. O, həmçinin müyyən müddətlərdə nəşr edilən Kanadanın 3 mühüm kommunist qəzeti olan: “Fəhlə” (“Worker”), “Gündəlik döyüş” (“Daily Clarion”) və “Kanada Tribunası” (“Canadian Tribune”) daxil olmaqla bir çox dövrü nəşrlərdə yazılarını dərc elətdirirdi. Aktiv kommunist olmaqla bərabər, Co Uolles bütün həyatı boyunca “Roma Katolik Kilsəsi”nin (“Roma Catholic Church”) üzvü olaraq qaldı. Onun dini və siyasi əqidəsi arasındakı əlaqə yazıların da öz əksini tapmışdır.

Uolles Kanada ölkəsində “Kommunist Partiya”nın (“Communist Party”) üzvlərindən başqa kənarında az tanınsa da, o, 1950-ci illərdən 1975-ci ilə qədər və ölümündən xeyli sonra ehtimal ki, Şərqi Avropa və Çində ən tanınmış kanadalı şair idi.

Tədqiqat işimizin birinci fəslin ikinci yarım fəslə “Kanada ədəbiyyatında yeri” adlanır. Bu yarım fəsilə Kanada ədəbiyyatı və onun nümayəndələri haqqındakı araşdırmalar öz əksini tapmışdır.

Kanada ədəbiyyatı yerli və başqa ölkələrin xalqları tərəfindən Kanada İngilis, Kanada Fransız, yerli dillər və Kanada Qal dili kimi bir çox başqa dillərdə yaradılmış çoxmədəniyyətli bir ölkənin ədəbiyyatıdır. Kanada ölkəsində iki rəsmi dil olduğu üçün Kanada ədəbiyyatı da: İngiltərə-Kanada ədəbiyyatı və Fransız-Kanada ədəbiyyatı olmaqla iki böyük ənənəyə ayrılır. Hər iksinin də özünəməxsus və ümumi cəhətləri vardır.

Bu fəslin sonunda belə bir nəticəyə gəlinmişdir ki, Co Uollesin əsasən İngilisdilli Kanada ədəbiyyatı xüsusi yeri vardır. Onun şeirləri ölkədə yalnız oxucular arasında deyil, habelə ədəbiyyatşünaslar, tənqidçilər arasında da xeyli maraq doğurmuşdur. Uolles satirik növdə də şeirlər yazmış, lakin bu şeirləri

ədəbiyyatşünasların tədqiqindən kənar qalmışdır və bu günə qədər hələ də ətraflı araşdırma gözləyir.

Dissertasiyanın ikinci fəslə isə vətənpərvərlik mövzusunun poetik təcəssümü haqqındadır. Bu fəslin birinci yarımfəslə “Co Uollesin siyasi lirikası adlanır”. Burada müəllifin azadlıq, demokratiya və dünyaya sülh mövzuları təhlil olunur.

İkinci fəslin ikinci yarımfəslə Vətənpərvərlik mövzusunun Co Uollesin yaradıcılığında inikasını adlanır. Bu yarımfəsildə Co Uollesin yaradıcılığının əsasını təşkil edən vətənpərvərlik mövzusunda yazdığı şeirlərdən bəhs edilmiş, bəzi şeirləri nümunə olaraq göstərilmişdir.

Bu fəslin sonunda belə nəticəyə gəlinmişdir ki, Co Uollesin şeirlərində onun bir vətəninə sevən, doğma torpağına olan bağlılığı, yurdunun təbiətinin gözəlliyinə valeh olan, hər şeydən ən əsası da bir vətənpərvər insan olduğu aydın şəkildə görünür. Vətəninin gözəlliyi şairin həmişə ilham mənbəyi olmuşdur. Təbiət - cəmiyyət - Vətən özü də ayrılmaz, bütöv varlıqdır. Bütöv də xarakterizə olunur. Onlar bir-birinə qarışmış, çuğlaşmış formada təzahür edir.

Co Uollesin poeziyası öz oxucusunu yalnız yeni duyğular, yeni arzular, yeni fikirlər ilə deyil, həm də ən başlıcası vətənpərvərlik hissi ilə silahlandırır. Həm qələmi ilə, həm də bir şəxsiyyət-vətəndaş kimi xalqın yanında olan Co Uollesin yaradıcılığı yüksək vətənpərvərlik duyğuları ilə zənginləşmişdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

İngilis dilində

1. A Tribute from His Old School to People's Poet Joe Wallace.” Canadian Tribune 27 June 1973, 99 p.
2. Brown E.K. (1943), “Letters in Canada: Poetry.” University of Toronto Quarterly 12, 309 p.
3. Canadian Literature: History (англ.). Canadian Literature. Дата обращения: 20 ноября 2010, 103 p.
4. Colombo J.R.(1960),“Canada's Banned Poet.” Canadian Forum 40 July 127 p.
5. Communist Poet.” Saturday Night 58, 3 July 1943, 38 p.
6. David M. Hayne, Kathleen Kellett-Betsos, Kathy Mezei. Canadian Literature (англ.). Encyclopædia Britannica. Дата обращения: 20 ноября 2010, 121 p.
7. Devanney B. “Kenneth Leslie, A Biographical Introduction.” Canadian Poetry. Studies/Documents/Reviews. 1979, 114 p.
8. Doyle J. “The Canadian Worker Poet: the Life and Writings of Joe Wallace”. Canadian Poetry. 1994, 35, 218 p.
9. Elliott R. L. “The Canadian Labour Press from 1867: A Chronological Annotated Directory.” Canadian Journal of Economics and Political Science. 1948, 228 p.
10. Fairley B. Barker Fairley Portraits. Ed. Gary Michael Dault. Toronto: Methuen, 1981, 312 p.
11. Fairley M. The Living Heritage of Eastern Europe.” New Frontiers 3 Winter 1954, 116 p.

12. Frank M. Visiting in Moscow, Joe Dreams of the Canada That Will Be. "Canadian Tribune" 31 Oct. 1960, 77 p.
13. Frye N. "Letters in Canada: Poetry." University of Toronto Quarterly 1953, 23 (-54), 284 p.
14. Griffin H. J.S. (Joe) Wallace." Canadian Tribune 10 Dec. 1975, 94 p.
15. Letters in Canada: Poetry." University of Toronto Quarterly 26 (1956-57), 363 p.
16. MacEwan P. Miners and Steelworkers: Labour in Cape Breton. Toronto: Samuel Stevens Hakkert, 1976, 143 p.
17. Magazines Meet: A Symposium of Canadian Culture." Canadian Tribune 31 March 1952, 56 p.
18. Milton A. "In Wry Memoriam: Joe Wallace." Canadian Dimension 12 (Sept.1977), 72 p.
19. Norman Levine". Independent.co.uk. 20 June 2005. Retrieved 2017-08-20, 87 p.
20. Penner N. Canadian Communism: The Stalin Years and Beyond. Toronto: Methuen, 1988, 124 p.
21. William R. and Kathleen M. Repka. Dangerous Patriots: Canada's Unknown Prisoners of War. Vancouver: New Star, 1982, 231 p.
22. Reuters Archived 2010-01-13 at the Wayback Machine on Anne of Green Gables, ""Anne of Green Gables" has sold more than 50 million copies and been translated into 20 languages, according to Penguin." (19 March 2008), 64 p.
23. Fulford R. Robert Fulford's column about the international success of Canadian literature (англ.). The National Post (6 июня 2001), 76 p.
24. Allan S. and Livesay D. Perspective: How I Began - Selections from an Interview with Joe Wallace." CVII 1 (Spring 1975), 213 p.

25. Small Presses in the 1960s and 1970s". The Canadian Encyclopedia. Archived from the original on 2009-03-04. Retrieved 2008-01-26, 428 p.
26. Wallace J. The Broad Highway." Canadian Tribune 18 March: 1944, 96 p.
27. Wallace J. Auld Lang Syne: Children of the Twilight." Canadian Tribune 17 July, 1948, 143 p.
28. Wallace J. A. Radiant Sphere. Moscow, Progress, 1964, 148 p.
29. Wallace J. S. Canada's Outstanding Labor Poet. [caption on photo of Wallace]. Canadian Tribune 23 May 1960, 312 p.
30. Wallace J. "Side By Side." *Canadian Tribune* 21 Feb. 1966, 6; 7 March 1966, 8; 13. June 1966, 134p.
31. Wallace J. ed. *The Stone, the Axe, the Sword and Other Canadian Poems*. Toronto: New Frontiers, 1955, 215 p.
32. Wallace J. Night is Ended: Thoughts in Lyric. Winnipeg: Contemporary 1943, 117 p.
33. Wallace J. So I Quit." *Masses* 2 (May-June 1933), 90 p.
34. Wallace J. Three Grandfathers." *New Frontiers* 4 (1955), 36 p.
35. Wallace J. Hi Sister, Hi Brother! Toronto: New Frontiers, 1956, 134 p.
36. Wallace J. Poems. Toronto: Progress, 1981, 247 p.
37. Wallace J. The Golden Legend. Moscow: Foreign Lang. Publ., 1958, 138 p.
38. Wallace J. All My Brothers. Toronto: New Frontiers, 1953, 105 p.
39. Wallace R. Letter to Author. 25 April 1993, 100 p.
40. Watt F.W. "Radicalism in English-Canadian Literature Since Confederation." Diss U. of Toronto 1957, 273 p.

Rus dilinda

41. Англоязычная канадская литература в Северной Азербайджане, тезисы докладов на XIII республиканской научной конференции аспирантов вузов Азербайджана, Баку, ЛПИРЯЛ им. М.Ф.Ахундова, 25 декабря 1990 г., 1091 г., Баку, 2 стр.

42. Брукс В. В. Писатель и американская жизнь: В 2 т., Пер. с англ. Послесл. М.Мендельсона. М., Прогресс, 1967-1971, 3 стр.

43. Венедиктова Т. Д. Поэтическое искусство США: Современность и традиция. М., Изд-во МГУ, 1988, 85 стр.

44. Кузин Н. Г. «Дайте Родину мою» (Заметки о Сергее Есенине). Кузин Н. Г. Спутники извечные мои. Избранные заметки о русских писателях. Проза. Стихи. Екатеринбург, Банк культурной информации, 2008, 76 стр.

45. Левин М. Когда появилась современная канадская литература? Иностранная литература., 2006, № 11, 56 стр.

46. Отражение социально-политических проблем жизни канадского народа в творчестве Джо Уоллеса. Дез.докл.УШ Республ.яучн. кой'г.ер. аспирантов вузов Азербайджана, Баку, К35, т. 1 стр.

47. Прокушев Ю., Сергей Л. Есенин. Исследования, мемуары, выступления. М., Просвещение, 1967, 340 стр.

48. Пути поэтического изображения объективной действительности в творчестве Джо Уоллеса*[^]. Изд.ЛН Азерб.ССР, серия литературы, языка и искусства, 1985, Л 3., 1 стр.

49. Социальные мотивы в творчестве англоязычных писателей. Дез.докл. IУ Республ. конфер. молодых литературоведов. Баку, с.л, 1984, ноябрь, 2 стр.

50. Ханкишиев Н. Ф., Уоллес Д. (1890-1975), канадский поэт-демократ, дис. кандидата филологических наук: 10.01.05. Москва, 1993, 200 стр.

51. Эволюция лирического героя в поэзии Джо Уоллеса. Тез.докл.УП
Республ.научи.конХер.асппр.вузов Азербайджана, Баку, 1934, т. I, 1 стр.

Internet resurslari

52. <http://19v-euro-lit.niv.ru/19v-euro-lit/iv1-19-vek-vtoraya-polovina/kanadskaya-literatura-na-francuzskom.htm>

53. <https://canadianweb.org/culture/literature-music/>